

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра міжнародного приватного, комерційного та цивільного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**ПІДСТАВИ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВИЗНАННЯ ДОГОВОРІВ
НЕДІЙСНИМИ ТА НЕУКЛАДЕНИМИ**

Студентки 2 курсу 9м групи
спеціальності 081 «Право»
спеціалізації «Цивільне
право і процес»

Васіної Тетяни Юріївни

Науковий керівник, к.ю.н.,
доц.

Мазаракі Наталія
Анатоліївна

Гарант освітньої програми,
д.ю.н.

Примак Володимир
Дмитрович

Київ 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДОГОВОРУ	
1.1. Поняття та сутність договору в законодавстві України.....	7
1.2. Види недійсних договорів.....	10
1.3. Поняття неукладеного договору.....	16
РОЗДІЛ 2. ПІДСТАВИ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВИЗНАННЯ ДОГОВОРУ НЕДІЙСНИМ	
2.1. Підстави визнання договору недійсним.....	22
2.2. Правові наслідки визнання договору недійсним.....	28
2.3. Аналіз судової практики щодо визнання договору недійсним.....	40
РОЗДІЛ 3. ПІДСТАВИ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВИЗНАННЯ ДОГОВОРУ НЕУКЛАДЕНИМ	
3.1. Підстави визнання договору неукладеним.....	49
3.2. Правові наслідки визнання договору неукладеним.....	56
3.3. Аналіз судової практики щодо визнання договору неукладеним.....	60
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71

ВСТУП

Актуальність теми. З розвитком суспільства, а відповідно і відносин, що виникають в ньому, все частіше ми стикаємось з тим, що майже кожна наша дія вчиняється через договір. Причому, іноді ми навіть не звертаємо на це увагу (купуючи щось в магазині, навіть дрібне, ми також укладаємо договір). Якщо перейти конкретно до господарських та більшості цивільних правовідносин, стає очевидним той факт, що вся діяльність тим чи іншим чином супроводжується зобов'язаннями, які формально закріплюються в договорах.

Відповідно, у зв'язку з укладенням і виконанням договорів постійно виникають проблемні питання, пов'язані з визнанням договорів недійсними чи неукладеними.

Вивчаючи судову практику щодо встановлення недійсності договорів ми можемо бачити певні суперечності, які викликають невпевненість в об'єктивності правосуддя, що спричинене поверхневим розглядом багатьох справ судами, в результаті чого рішення вищих інстанцій скасовують рішення нижчих, та недостатнім вивченням теоретичної складової питання, а саме – відокремлення нікчемних та оспорюваних договорів від неукладених.

Актуальність даної теми полягає у багатоаспектності та складності розгляду справ з питань, досліджених в цій роботі, обумовлену у першу чергу недосконалістю чинного законодавства, в результаті чого виникає необхідність глибокого теоретичного вивчення з метою встановлення істини. Роз'яснення вищих судових органів містять спірні положення, що ще більше потребує наукових досліджень у цьому напрямку.

Теоретичну основу цієї роботи становлять праці українських науковців таких, як О.А. Беляєвич, О. В. Дзера, С.А. Подоляк, С.С. Полченко, С.С. Потопальський, Н. В. Рабінович, І. В. Спасибо-Фатєєва, Є.О. Харитонов та інших авторів.

Наукові розробки вказаних авторів включали в себе загальні питання або суто окремі проблеми правового регулювання недійсних та неукладених договорів. Вивчення ж цієї теми у комплексі, зокрема, виходячи з теоретико-правових основ договору, дослідження конкретних правових підстав та наслідків недійсності та неукладеності договорів, розмежування зазначених категорій через аналіз теоретичних підходів та практичних застосувань норм законодавства України за останні роки не проводились, що обумовлює актуальність обраної теми.

З огляду на реформу судової влади в Україні доцільно дослідити підходи нового Верховного суду до вирішення питань, що покладені в основу досліджень даної роботи. Зокрема, важливим є розмежування судами неукладених та нікчемних договорів, а також виокремлення такої категорії, як неукладений договір.

Як вже було згадано вище, проблема визнання договорів недійсними або неукладеними зачіпає як усі галузі права, так і усі сфери суспільних відносин - від сімейних до господарських, міжнародно-правових тощо.

Метою даної роботи є дослідження та аналіз основних актуальних проблем визнання договорів недійсними та неукладеними, існуючої судової практики, а також формування висновків та пропозицій щодо внесення змін до законодавства з метою підвищення ефективності судового захисту прав та законних інтересів осіб в процесі визнання договорів недійсними та неукладеними.

Мета дослідження обумовила вирішення таких **завдань**:

- виявити основні поняття та сутність договору в цілому;
- розкрити юридичну природу недійсності договорів, встановити критерії недійсності, визначити поняття недійсності;
- проаналізувати правові підстави визнання договорів недійсними та зробити їх класифікацію;
- дослідити правові наслідки визнання господарських договорів недійсними і визначити особливості їх настання;

- розкрити юридичну природу неукладеності договорів, визначити правові підстави визнання їх неукладеними;
- проаналізувати правові наслідки визнання договорів неукладеними, дослідити особливості застосування інституту безпідставно одержаного майна;
- провести розмежування недійсних і неукладених договорів;
- провести узагальнення та аналіз судової практики щодо спорів, пов'язаних із визнанням г договорів недійсними і неукладеними в Україні;
- сформулювати та обґрунтувати пропозиції з удосконалення чинного законодавства України в частині недійсності та неукладеності договорів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають в процесі визнання договорів недійсними та неукладеними

Предметом дослідження є підстави та правові наслідки визнання договорів недійсними та неукладеними.

Методи дослідження. Методологію даної роботи становлять загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Зокрема, в процесі здійснення дослідження використовувався діалектичний метод, який дав можливість розглянути договір як правову категорію у розвитку та взаємозв'язку з різними галузями права. Формально-логічний метод дав можливість класифікувати умови дійсності та правові підстави й наслідки недійсності та неукладеності договорів, а також провести аналіз норм чинного законодавства, сприяв виявленню у ньому прогалин та колізій і дозволив сформулювати пропозиції щодо його вдосконалення. Статистичний метод використано для узагальнення судової практики. Методи аналізу й синтезу використано при формулюванні пропозицій з удосконалення чинного законодавства України.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що дана робота є комплексним дослідженням проблем, що виникають в процесі визнання договорів недійсними та неукладеними, а також включає в себе висновки та пропозиції змін до чинного законодавства України з цього питання.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть використовуватись у подальших теоретичних дослідженнях підстав та правових наслідків визнання договорів недійсними та неукладеними, в навчальному процесі – при підготовці лекційних курсів у навчальних закладах з дисциплін цивільного, господарського, договірної та іншого права, а також у практичній діяльності – для правильного застосування матеріальних та процесуальних норм права.

Окремі положення випускної кваліфікаційної роботи викладено у науковій статті «Відмінність оспорюваних та нікчемних правочинів», що опублікована у збірнику «Правове забезпечення підприємницької діяльності» Частина 2. – К.: Київ. нац. торг-економ. ун-т. – 2018. – с. 7-12.

Структура роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що поділяються на дев'ять підрозділів, які цілісно охоплюють та розкривають дану тему, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дослідження становить 85 сторінок. Список використаних джерел складає 101 найменування.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДОГОВОРУ

1.1. Поняття та сутність договору в законодавстві України

Договори не даремно вважають універсальним регулятором суспільних відносин, адже на його підставі забезпечується визначеність останніх, їхній зміст, характер, зокрема, проте не виключно, тенденції розвитку, що постійно знаходяться в процесі змін. Склад суб'єктів учасників договору також різноманітний. На початку це були лише фізичні особи, а сьогодні – господарські утворення, об'єднання, корпорації тощо. [1, с. 197-198].

З переходом до ринку зменшується вплив держави на майнові відносини, а тому розширюється свобода вибору партнерів у господарських зв'язках і визначення змісту договірних зобов'язань на розсуд самих сторін договору. Це стосується насамперед договорів, спрямованих на забезпечення потреб юридичних і фізичних осіб у матеріальних, енергетичних, продовольчих ресурсах (купівля-продаж, поставка, контрактація, постачання енергії тощо). Не зменшується роль договорів майнового найму, оренди, лізингу, прокату тощо, договорів про виконання робіт (підряду, будівельного підряду, підряду на виконання проектних і пошукових робіт тощо), договорів про надання різних послуг фізичним та юридичним особам (агентського договору, кредитного договору, перевезення, страхування тощо).

Завдяки договорам, що укладаються у сферах роздрібної торгівлі, перевезення транспортом загального користування, зв'язку, медичного, готельного, банківського обслуговування тощо, забезпечуються як матеріальні, так і духовні потреби широкого кола споживачів (громадян) у товарах і послугах. Духовні інтереси громадян у сферах інтелектуальної, творчої діяльності реалізуються, зокрема, через укладення та виконання договорів про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності (наприклад, ліцензійний договір) або договорів на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт тощо [2,

185–191]. Договірна форма може використовуватись і в інших видах цивільних правовідносин, зокрема під час здійснення особистих немайнових прав, між суб'єктами деліктних зобов'язань [3, 174–184].

Відповідно до ч. 1 ст. 626 Цивільного кодексу України [4] (надалі – ЦК України) договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. З цього визначення випливає, що договір належить до правових актів індивідуального характеру — юридичних актів, зокрема правочинів. За частинами 1, 2, 4 ст. 203 ЦК України правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Залежно від кількості волевиявлень сторін правочини можуть бути односторонніми та дво- чи багатосторонніми (договори).

Домовленість виражається у виявленні загальної волі суб'єктів договору, спрямованих на досягнення певних правових наслідків. Воля суб'єктів, як регулятивна функція мозку, що полягає у здатності активно домагатися свідомо поставленої мети, не тільки характеризує договори, але є основою їх укладання. Вказана обставина має законодавче закріплення. Так, відповідно до ст. 670 Цивільного кодексу України, договір вважається укладеним, якщо між сторонами, в потрібній у належних випадках формі, досягнуто згоди за всіма істотними його умовами [5].

Господарський же кодекс України (надалі – ГК України) не дає загального визначення поняття «Договір». Він розкриває більш вузькі поняття в окремих галузях господарювання, такі як, наприклад, договір поставки, агентський договір тощо [6]. Наприклад, В. С. Мілаш визначає договір (як правовий акт) як здійснений у необхідній формі акт згоди двох або більше управнених суб'єктів (сторін договору), спрямований на індивідуальне регулювання поведінки між ними, а в окремих випадках також їхніх взаємовідносин з іншими суб'єктами права, завдяки якому досягаються необхідні правові результати [7].

Національний Банк України у своїй Постанові «Про затвердження Правил бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України» визначив договір як домовленість між двома або декількома сторонами, яка породжує права та/або зобов'язання [8].

Щодо сутності договору, то можна сказати, що сьогодні її зводять до того, що договір це основоположна категорія договірного права та універсальний засіб саморегуляції в сфері приватного права [9, с. 219].

Деякі правознавці вважають, що найбільш узгодженою дефініцією договору, є його визначення як угоди (згоди, домовленості, порозуміння, консенсусу тощо) двох або більше сторін, спрямованої на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [9, с. 127].

Це визначення є найбільш поширеним серед теоретиків та практиків та співпадає із законодавчо закріпленням.

Борисова В.І. наголошує, що загальновживаних значень терміна «договір» три:

- договір як правочин;
- договір як зобов'язання;
- договір як документ.

Науковець вважає, що термін «договір» застосовується для позначення хоча й схожих, але разом з тим різних понять. Договір як правочин являє собою різновид юридичного факту, дії, в основі якого лежить погоджена воля двох і більш сторін, спрямована на виникнення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків. Договір як зобов'язальні правовідносини – це юридичний зв'язок, установлюваний між двома або більше суб'єктами, що породжує їхні суб'єктивні права й обов'язки відносно один до одного. Договір як документ являє собою форму договору-правочину, як правило, письмову, але не обов'язково, тому що все частіше договори укладають в електронній формі, іменованій іноді бездокументарною, хоча правильніше її йменувати безпаперовою [10].

Н.Г.Александров визначає договір, як «узгоджене волевиявлення двох або декількох формально рівних (на момент укладення договору) суб'єктів, що здійснюється з метою викликати юридичні наслідки» [11].

Загалом, вважаємо, що усі наведені твердження є вірними та співмірні одне з одним. З цього можна прийти до узагальненого визначення, що договір — це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків та досягнення певної індивідуальної мети для кожної зі сторін.

Основна його сутність полягає у регулюванні та забезпеченні реалізації суспільних відносин та потреб. Договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом (в тому числі в електронному вигляді).

1.2. Види недійсних договорів

«Недійсний договір – юридична нечинність договору, встановлена безпосередньо в силу закону або рішення суду внаслідок невідповідності договору вимогам законодавства, що тягне припинення юридичного існування договору та настання визначених законом правових наслідків його недійсності» - вважає С.С. Потопальський [12].

Статтею 204 ЦК України встановлено презумпцію правомірності правочину. Так, відповідно до згаданої статті правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним.

Отже, одразу можна зробити висновок, що недійсні правочини (договори) можна розділити на дві окремі групи:

- правочини (договори), які є недійсними відповідно до законодавства;
- правочини (договори), які визнаються недійсними в судовому порядку.

Правочини, недійсність яких прямо встановлена законом є нікчемними, а правочини, які визнаються недійсними в судовому порядку є оспорюваними. Нормативно зазначене викладено у ст. 215 ЦК України.

Згідно З ЦК України нікчемні правочини додатково розділяються на:

а) вчинені з недодержанням обов'язкової письмової форми, якщо недійсність прямо передбачена законом, наприклад правочини щодо забезпечення виконання зобов'язань (ст. 547);

б) вчинені з недодержанням обов'язкової вимоги закону про нотаріальне посвідчення (ч. 1 ст. 219, ч. 1 ст. 220);

в) вчинені малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без належного схвалення (ст. 221);

г) вчинені недієздатною фізичною особою (ст. 226);

г) вчинені без дозволу органу опіки і піклування (ч. 1 ст. 224);

д) які порушують публічний порядок (ст. 228).

Щодо останнього виду нікчемного правочину, як такого, що увібрав в себе досить комплексне поняття і потребує тлумачення, Верховний суд України у справі № 6-1528цс15 від 13.04.2016р. [13] висловив наступну правову позицію: визначиними у статті 228 ЦК України є правочини, що посягають на суспільні, економічні та соціальні основи держави, зокрема правочини, спрямовані на використання всупереч закону комунальної, державної або приватної власності; правочини, спрямовані на незаконне відчуження або незаконне володіння, користування, розпорядження об'єктами права власності українського народу - землею як основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, її надрами, іншими природними ресурсами (стаття 14 Конституції України) [14]; правочини щодо відчуження викраденого майна; правочини, що порушують правовий режим вилучених з обігу або обмежених в обігу об'єктів цивільного права тощо. Усі інші правочини, спрямовані на порушення інших об'єктів права, передбачені іншими нормами публічного права, не вважаються такими, що порушують публічний порядок... При

кваліфікації правочину за статтею 228 ЦК України потрібно враховувати вину, яка виражається в намірі порушити публічний порядок сторонами правочину або однією зі сторін. Доказом вини може бути вирок суду, постановлений у кримінальній справі, щодо знищення, пошкодження майна чи незаконного заволодіння ним тощо.

Можна стверджувати, що даного тлумачення Верховного суду України є досить для розуміння правової природи нікчемності згаданого виду договору.

Теоретики вважають, що визнання такого правочину нікчемним є певною мірою формою захисту правовідносин в першу чергу, а не застосування санкцій. Звідси, законодавцем застосовуються звичайні наслідки недійсності правочину [15].

Оспорюваними є правочини, які ЦК України не визнає в імперативній формі недійсними, а лише допускає можливість визнання їх недійсними в судовому порядку за вимогою однієї зі сторін або іншої заінтересованої особи. До них належать переважно правочини з дефектами волі та волевиявлення його суб'єктів.

Оспорюваність договору конструюється як загальне правило, в той час, як нікчемність має місце лише у разі, коли існує пряма вказівка закону [16].

Оспорювання правочину відбувається тільки за ініціативою його сторони або іншої заінтересованої особи шляхом пред'явлення вимог про визнання правочину недійсним (позов про оспорювання правочину, рецисорний позов) [17].

За цивільним законодавством України оспорювані правочини поділяються на такі види:

- а) вчинені неповнолітньою особою за межами її цивільної правоздатності без згоди батьків, піклувальника (ст. 222 ЦК України);
- б) вчинені фізичною особою, обмеженою у дієздатності, без згоди піклувальника (ст. 223 ЦК України);
- в) вчинені під впливом помилок (ст. 229 ЦК України);

г) вчинені під впливом тяжкої обставини (ст. 233 ЦК України).

Водночас у ЦК України передбачаються такі недійсні правочини, які не можуть бути безпосередньо віднесені ні до нікчемних, ні до оспорюваних. Такими є правочини, вчинені під впливом обману (ст. 230), у результаті зловмисної домовленості представником однієї сторони з другою стороною (ст. 232), а також фіктивні правочини (ст. 234). Ці правочини близькі до оспорюваних, але, на відміну від оспорюваних, які суд може визнати недійсними, суд визначає їх недійсними за умови підтвердження допущених порушень вимог закону.[5]

Також, можна розділити недійсні договори на групи за підставою недійсності:

- загальна підстава;
- спеціальна підстава.

Загальною є підстава, встановлена у ст. 215 ЦК України, тобто недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені ч. ч. 1-3, 5 та 6 ст. 203 ЦК України. Спеціальними ж є всі інші підстави [18].

Також, Д. Д. Гримм навів наступну класифікацію недійсних правочинів (договорів):

а) недійсні нікчемні правочини, які, у свою чергу, поділяються на абсолютно недійсні і відносно недійсні.

В даному випадку відмінність між абсолютно і відносно недійсними правочинами проводиться за колом осіб, які мають право ставити питання про нікчемність правочинів: при абсолютно недійсних правочинах про нікчемність може заявити будь-яка особа, у тому числі і суд, а при відносно недійсних правочинах про нікчемність можуть заявити лише певні особи, прямо вказані в законі;

б) недійсні оспорювані правочини, які є дійсними з моменту їх здійснення, проте за наявності визначених законом умов вони можуть бути оспорені певними особами [19, 120-122].

Наприклад, І. Спасибо-Фатєєва вважає, що недійсний правочин не є правочином у тому розумінні, яке вкладено в нього самою сутністю правовідносин і законом, адже, не беручи до уваги на виконання за ним, все одно юридичних наслідків за собою не тягне. І для визнання його недійсним не вимагається рішення суду, бо цей наслідок правопорушення випливає із закону [20] [21].

Д. Д. Гримм зазначав, що оспорювані і відносно недійсні правочини є схожими, оскільки в обох випадках право заявляти про недійсність належить обмеженому колу осіб. Крім того, на відміну від абсолютно недійсних правочинів оспорювані й відносно недійсні підлягали подальшому «зціленню» Д.Д. Гримм вказував такі відмінності даних правочинів: «Правочин, визнаний за клопотанням зацікавленої особи недійсним, не породжує вже ніяких прав, і тому, якщо відчужувач до укладення правочину мав право на річ, якою він поступиться, він, за загальним правилом, зберігає це право і може тому вимагати повернення речі від третіх осіб, до яких вона перейшла. Навпаки, оспорюваний правочин сам по собі приводить завжди до того правового результату, який при його укладенні мався на увазі: зацікавлена особа може клопотати про обезсилення правочину, про його розірвання (таке право є лише по відношенню до контрагента, а не по відношенню до третіх осіб)» [19, 122].

О. В. Гутніков розподілив недійсні правочини на наступні категорії:

1) залежно від класифікації підстав недійсності:

- з вадами складу правочину як юридичного факту або правочину як правовідносин (з різними вадами волі, форми, змісту, суб'єктного складу);
- такі, що не відповідають закону і не відповідають волі окремих осіб;
- з обов'язковими (абсолютними) і з необов'язковими (відносними) підставами недійсності;
- з формальним і з матеріальним складом недійсності;

2) за процесуальним порядком встановлення недійсності:

- правочини, які можуть бути визнані недійсними лише в судовому порядку (оспорювані правочини);

- правочини, які можуть бути визнані недійсними як в судовому, так і в позасудовому порядку (нікчемні правочини);

3) за ознакою правомірності:

- правомірні;

- неправомірні;

4) за ступенем їх недійсності:

- у більшості випадків недійсність правочину тягне за собою обов'язок сторін правочину повернутися в первинне положення, повернувши один одному виконане за правочином (двостороння реституція);

- обов'язок повернути виконане за правочином лежить лише на одній із сторін, як правило, несумлінно діючої при здійсненні недійсного правочину (одностороння реституція);

- відносно несумлінної сторони або обох сторін реституція не застосовується, а відповідне майно стягається в дохід держави (незастосування реституції, зокрема — одностороннє);

5) за часом, з якого набувають чинності всі наслідки недійсності:

- з моменту здійснення правочину;

- з моменту визнання недійсним правочину судом (лише щодо оспорюваних правочинів);

б) за колом осіб, відносно яких діє недійсність:

- відносно всіх осіб (“абсолютно недійсні правочини”);

- відносно лише визначених, вказаних у законі осіб (“відносно недійсні правочини”) [22, 215-250] [23, 39].

Позицію з приводу розподілу договорів за ознакою недійсності на абсолютні та відносні підтримує і І.Л. Євміна, яка вважає, що абсолютна недійсність передбачає недійсність в силу закону. Вона настає з моменту укладення договору. Відносна недійсність – недійсність що встановлюється

за результатами спору (оспорювана). В такому випадку правочин є дійсним до моменту встановлення протилежного в судовому порядку [24].

Як бачимо, у більшості випадках вчені приходять до спільного висновку, що основним критерієм щодо виокремлення видів недійсних договорів є саме підстава, з якої випливає недійсність – закон або судові рішення.

І. Б. Новицький зазначає, що якщо правочин з самого початку не породжує притаманних йому юридичних наслідків, його називають нікчемним. В такому випадку юридична справа є такою, що правочин зовсім не був укладений. Нікчемність (абсолютна недійсність) правочину означає, що дія, яка вчинена у вигляді правочину, не породжує і не може породжувати бажані для його учасників правові наслідки в силу невідповідності закону [25, 357].

Тобто, нікчемні правочини називають абсолютно недійсними, адже одразу був укладений з порушенням законодавства і не потребує додаткового визнання недійсним. Оспорювані ж правочини є відносно недійсними, адже до визнання судом такими вони є правомірними та «відносно законними».

1.3 Поняття неукладеного договору

В теорії право відсутнє єдине визначення неукладеного (нечинного, неіснуючого) правочину.

Це питання вже давно є предметом багатьох дискусій та обговорення. При цьому всі спроби виявити сутність неукладених договорів перебувають у площині співвідношення неукладених та недійсних договорів. Переважна більшість дослідників (принаймні сучасних) розглядають неукладений договір як автономне, самостійне явище. Інші автори визначають неукладені договори як вид недійсних правочинів [26, 201].

Як зазначає С.С. Полченко, «кожний договір встановлює, змінює або припиняє цивільні права та обов'язки сторін, якщо при його укладенні

дотримувались умови, за яких договір має юридичну силу. Звідси випливає питання щодо того, чи породжує договір для його сторін передбачені ним правові наслідки. Це з'ясовується в першу чергу під час розгляду судових спорів з подібних питань» [27].

В цивільному законодавстві визначення неукладеного договору обернено пропорційно формується на підставі аналізу статей, які регулюють питання саме укладеності договору.

Неукладеним має визнаватися правочин, при вчиненні якого сторони в належній формі не досягли згоди щодо необхідних для нього істотних умов (ст. 638 ЦК України, ст. 181 ГК України).

Тобто, у даному випадку між сторонами не виникло бажаного договірного правовідношення та відповідного правового результату.

Між тим, учасники неукладеного договору можуть передати один одному певне майно. Збереження за ними цього майна за таких обставин позбавлене належної правової підстави. Тому у разі визнання договору неукладеним суд може застосувати правові наслідки, встановлені для правовідносин, що виникають внаслідок набуття, збереження майна без достатньої підстави (Гл.83 ЦК) [27].

Відповідно до ч. 1 ст. 640 ЦК України договір є укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції. Проте, згідно ч. 2 тієї ж статті, у цивільному праві існує велика кількість договорів, які в теорії називають «реальні договори», тобто моментом укладення договору є момент передачі майна або вчинення певної дії.

У зв'язку з цим у правозастосовчій та судовій практиці на сьогодні вироблено ще одну юридичну конструкцію – спосіб захисту цивільного права шляхом визнання договору неукладеним, що на перший погляд не сповна відповідає вимогам ст. 16 ЦК України (перелік способів захисту є вичерпним). Такий спосіб захисту обумовлений саме моментом укладення вказаних договорів і в цих випадках лише він є доцільним та ефективним.

Згідно з ч. 8 ст. 181 ГК України у разі, якщо сторони не досягли згоди з усіх істотних умов господарського договору, такий договір вважається укладеним (такий, що не відбувся).

Варто сказати, що визнання договору укладеним та визнання його чинності, хоча й обумовлюють єдиний правовий наслідок – набрання договором юридичної сили, однак ці поняття є різними за змістом. Так, коли договір не відповідає вимогам, встановленим для визнання його укладеним, він вважається укладеним.

Якщо ж укладений договір не відповідає вимогам, додержання яких є необхідним для його чинності, він визнається недійсним в силу прямого припису закону (нікчемний) або може бути визнаний недійсним судом [27].

Істотними умовами договору є умови, без визначення яких виконання такого договору є неможливим, в результаті чого він втрачає правовий зміст.

У цивільному та господарському законодавстві до істотних умов договору належать умови про предмет договору, умови, які названі в законі або інших правових актах як істотні або необхідні для договорів цього вигляду, а також всі ті умови, щодо яких за заявою однієї із сторін повинна бути досягнута згода (для більшості господарських договорів – це предмет, строк та ціна).

Вищий Господарський Суд у своїй постанові встановив, що не вважаються вчиненими правочини (укладеними господарські договори), в яких (за якими): відсутні передбачені законом умови, необхідні для їх укладення (не досягнуто згоди за всіма істотними для даного правочину умовами); не отримано акцепт стороною, що направила оферту; не передано майно, якщо відповідно до законодавства необхідна його передача; не здійснено державну реєстрацію або нотаріальне посвідчення, необхідні для його вчинення, тощо. Встановивши відповідні обставини, господарський суд відмовляє в задоволенні позовних вимог як про визнання правочину недійсним, так і про застосування наслідків недійсності правочину. Водночас господарським судам необхідно враховувати таке. Визначення договору як

неукладеного може мати місце на стадії укладення договору, а не за наслідками виконання його сторонами [28].

Таким чином, при розгляді справ щодо визнання договору недійсним чи неукладеним суд має дослідити відповідність укладеного оспорюваного договору вимогам закону; за виключенням, коли для вчинення правочину необхідні його державна реєстрація або нотаріальне посвідчення, оскільки за відсутності відповідної реєстрації чи посвідчення договір в будь-якому разі не вважається укладеним.

Сама лише відсутність у договорі тієї чи іншої істотної умови (умов) може свідчити про його неукладення, а не про недійсність (якщо інше прямо не передбачено законом, як-от частиною другою статті 15 Закону України "Про оренду землі") [29].

Спробуємо також проаналізувати категорії «укладений договір» та «дійсний договір». Укладений договір не завжди може бути дійсним. Дійсний же договір передбачає наявність згоди сторін щодо умов договору. З цього випливає, що узгодження істотних умов договору сторонами є підставою для дійсності договору.

Деякі вчені виділяють такі умови «дійсності» правочину:

- правочини повинні вчинятися належною особою правочину;
- правочин повинен бути спрямований на виникнення конкретних, обумовлених тільки ним правових наслідків, тобто має бути єдність волі та волевиявлення;
- правочини мають вчинятися за умови вільної та повної згоди їх учасників;
- зміст правочину не може суперечити цивільному законодавству і моральним принципам суспільства;
- під час вчинення правочину необхідно обов'язково дотримуватись передбаченої законом форми (простої чи нотаріальної), якщо порушення цієї форми тягне за законом визнання правочину недійсним [30] [31].

Договір, який не містить істотних умов де факто є марним, договір «ні про що», він ніколи не створить тих наслідків, на які він спрямований і саме тому закон не визнає існування таких договорів. Якщо спробувати розглянути «неукладені» договори за ступенем недійсності, то їх можна і треба відносити до договорів, які мають абсолютну недійсність (недійсність, яка виникає водночас з виникненням самого такого договору, тобто угоди) – нікчемність [32].

Більшість авторів розглядають неукладений договір як такий, що не відбувся, тобто не існує як юридичний факт, що породжує певні права і обов'язки у сторін. Така позиція також закріплена у ч. 8 ст. 181 ГК України. В даному випадку «неукладений договір» і «договір, що не відбувся» розглядаються як тотожні поняття.

Як вважає О.А. Беяневич, розглядаючи питання про те, чи був укладений договір, необхідно розрізняти такі випадки:

- 1) відсутність у тексті договору самої фіксації істотної умови;
- 2) фактичне недосягнення сторонами згоди з істотної умови (умов), коли розбіжності не врегульовані сторонами [33, с.117].

А, наприклад, С.А. Подоляк вважає, що неукладений договір є різновидом абсолютно недійсного (нікчемного) договору [34].

У ст. 640 ЦК України встановлені додаткові критерії визнання договорів неукладеними:

1. Якщо відповідно до акта цивільного законодавства для укладення договору необхідні також передання майна або вчинення іншої дії, договір є укладеним з моменту передання відповідного майна або вчинення певної дії.
2. Договір, який підлягає нотаріальному посвідченню або державній реєстрації, є укладеним з моменту його нотаріального посвідчення або державної реєстрації, а в разі необхідності – і нотаріального посвідчення, і державної реєстрації – з моменту державної реєстрації.

Отже, ст. 640 ЦКУ збільшує перелік вимог і критеріїв, за якими договір може визнаватись укладеним.

Крім вимог про узгодження сторонами істотних вимог, висуваються вимоги до форми договорів або щодо виконання певних умов (дій), які складають сам зміст цих договорів. У першому випадку йдеться про консенсуальні договори, а у другому – про реальні. Таким чином, тепер до складу інституту визнання договорів неукладеними, крім норм, що природно стосуються самого процесу укладення договору, додаються норми, які регулюють наступну стадію – виконання договорів, а також вимоги до форми і державної реєстрації договорів. Отже, договір, який повністю або частково виконаний сторонами, може бути визнаний укладеним і за відсутності в його тексті певної умови, якщо фактичні дії щодо виконання договору свідчать про домовленість сторін укласти договір на відповідних умовах [35].

Деякі правознавці, як Тетяна Пономарьова, взагалі схиляються до думки, що неукладений договір взагалі не можна вважати договором, так само як неукладений шлюб не можна назвати шлюбом: обидві особи залишаються неодруженими, не пошиту сорочку не можна називати сорочкою: її не було створено. Вживання в літературі терміна «неукладений договір» зумовлено питанням зручності для того, щоб читач розумів, про що йдеться, проте це не є коректним давати назву тому, чого немає і ніколи не було. Якщо договір не був укладений, то його не було і немає, тому неукладений договір не можна виводити в окреме юридичне поняття і давати йому визначення. Абсолютно логічним є відсутність у Цивільному кодексі України згадки про неукладений договір і використання тільки позитивного терміна «укладений» [36].

Таким чином, можна прийти до наступних висновків:

1. для укладення договору сторони мають узгодити всі його істотні умови;
2. не вважається укладеним договір, який несе в собі неузгодженість сторін щодо його істотних умов, або який взагалі не закріплює в собі

положення, які є істотними умовами договору. Водночас, укладення договору в неналежній формі як правило веде до недійсності договору.

3. неукладений договір не створює жодних правовідносин (договірних, цивільних, господарських), адже він «не існує» і виконання такого правочину дозволяє ставити питання про наявність договірних відносин за відсутності попередньої домовленості.

Отже, ми можемо стверджувати, що поняття «неукладений договір» не має свого нормативного визначення. Не зважаючи на це, дане поняття широко вживається у правовій літературі та судовій практиці (дане питання досліджуватиметься дещо пізніше в цій роботі).

Виходить, що термін «неукладений договір» є досить часто використовуваним, проте все ще не має офіційно закріпленого або розтлумаченого значення. Така ситуація може ускладнити загальну практику договірних правовідносин, адже через відсутність правової визначеності у певних категоріях практики звертаються до теоретиків та шукають у наукових працях роз'яснень з приводу спірних питань. Проте, в даному випадку і у науковців відсутній єдиний та комплексний підхід до поняття неукладеного договору та конкретного його визначення. Дана ситуація зумовлює практику неоднакового застосування та тлумачення правових норм, зловживання зі сторони недобросовісних конкурентів та відсутність можливості для захисту прав та законних інтересів громадян.

РОЗДІЛ II. ПІДСТАВИ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВИЗНАННЯ ДОГОВОРУ НЕДІЙСНИМ

2.1. Підстави визнання договору недійсним

Як ми з'ясували раніше, недійсні договори поділяються на два основні види:

- нікчемні;
- оспорювані.

Підставами недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину сторонами вимог, які зазначаються в ч. 1-3, 5, 6 ст. 203 ЦК України.

Нікчемними є договори, які безпосередньо суперечать та не відповідають положенням законодавства, а оспорюваними – дійсність або недійсність яких встановлюється безпосередньо в судовому порядку

З прийняттям Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [37] з Господарського кодексу України було виключено ст. 207 «недійсність господарського зобов'язання», відповідно до якої господарське зобов'язання, що не відповідає вимогам закону, або вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, або укладено учасниками господарських відносин з порушенням хоча б одним з них господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності), може бути на вимогу однієї із сторін, або відповідного органу державної влади визнано судом недійсним повністю або в частині.

Тобто, згадана норма породжувала деяку колізію з положеннями ЦК України щодо підстав недійсності договору. Положення ГК України прирівнювали нікчемний договір до оспорюваного та передбачали встановлення недійсності лише в судовому порядку.

Як зазначив С.А. Подоляк: «Між тим, правочин, вчинений з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, не може не

порушувати тим самим публічного порядку, але такі правочини відповідно до ч. 2 ст. 228 ЦК України є нікчемними» [38].

З огляду на виключення згаданих положень з ГК України тим самим було усунуто колізію в правильному розмежовуванні нікчемного та оспорюваного правочину. Тепер за тлумаченням згаданих термінів слід звертатися виключно до ЦК України з огляду на те, що ч. 7 ст. 179 ГК України передбачено, що господарські договори укладаються за правилами, встановленими Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом, іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів.

Нікчемними є договори, які безпосередньо суперечать та не відповідають положенням законодавства, а оспорюваними – дійсність або недійсність яких встановлюється безпосередньо в судовому порядку.

За приписами ч. 1 ст. 215 ЦК України, підставою недійсності правочину є недодержання в момент його вчинення стороною (сторонами) вимог, які встановлені в ч. ч. 1-3, 5 та 6 ст. 203 ЦК України. Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна зі сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, визначених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин).

У ч. 1 ст. 203 ЦК України закріплено, що зміст правочину не може суперечити положенням ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави й суспільства, його моральним засадам.

Відповідно до Постанови Пленуму ВГСУ № 11 від 29.05.2013 визнання правочину недійсним відносять до одного із способів захисту цивільних прав та інтересів. Відповідно до презумпції правомірності правочину, встановленої ЦК України, правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним. До того ж, нікчемний правочин, на відміну від оспорюваного, є недійсним незалежно від наявності чи відсутності відповідного рішення суду. Однак це

не виключає можливості подання та задоволення позову про визнання нікчемного правочину (господарського договору) недійсним. Отже, спори про визнання нікчемних правочинів недійсними підлягають вирішенню господарськими судами у загальному порядку [28].

Сторони нікчемного правочину не зобов'язані виконувати його умови (навіть якщо суд не визнавав його недійсним). Поряд з тим законом не виключається можливість вирішення судом спорів, пов'язаних з визнанням нікчемних правочинів дійсними, у випадках, встановлених законом (частина друга статті 218, частина друга статті 220 Цивільного кодексу України).

Проте, ч. 2 ст. 218, ч. 2 ст. 219, ч. 2 ст. 220, ч. 2 ст. 224 ЦК України передбачають визнання деяких нікчемних договорів дійсними за умов, встановлених законодавством. Наприклад, якщо сторони домовилися щодо усіх умов договору, що підтверджується письмовими доказами, і відбулося повне або часткове виконання договору, але одна із сторін ухилилася від його нотаріального посвідчення, суд може визнати такий договір дійсним. У цьому разі наступне нотаріальне посвідчення договору не вимагається.

Вимога про встановлення нікчемності правочину підлягає розгляду в разі наявності відповідного спору і вона може бути заявлена окремо, без застосування наслідків недійсності нікчемного правочину, у цьому разі в судовому рішенні суд вказує про нікчемність правочину або відмову в цьому. Іншими словами, суд не визнає нікчемний правочин недійсним, а лише констатує факт його нікчемності (недійсності). Сторони такого правочину не зобов'язані виконувати його умови, причому навіть тоді, коли суд не визнає його недійсним. Однак це не означає, що потреби в необхідності визнання нікчемним правочину може не виникнути. Така потреба може виникнути, якщо сторони виконали певні умови нікчемного правочину, якщо він нотаріально посвідчений, якщо він порушує права третіх осіб, якщо він зареєстрований у державних органах тощо. У таких випадках рішенням суду можуть бути визначені відповідні правові наслідки недійсності правочину, державні органи зобов'язані скасувати реєстрацію тощо [28].

Окремими законами України можуть встановлюватись додаткові підстави визнання договору недійсним, відтак відповідно до Закону України «Про страхування» [39], договір страхування визнається недійсним та не підлягає виконанню також у разі: якщо його укладено після страхового випадку; якщо предметом договору страхування є майно, яке підлягає конфіскації на підставі судового вироку або рішення, що набуло законної сили.

Цікавим, також, є те, що ЦК не встановлює вичерпного переліку умов, за яких договір може бути визнаний недійсним. Навпаки, відповідно до ч. 3 ст. 215 у випадках, якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин).

З цього можна зробити висновок, що законодавець не обмежує осіб у здійсненні ними права на захист у договірних відносинах.

Слід зазначити, що сама по собі суперечність договору приписам законодавства України не є підставою вважати правочин недійсним. Основоположним принципом цивільних правовідносин є диспозитивність, який включає в себе автономію сторін у самостійному вирішенні порядку врегулювання своїх правовідносин, можливість дещо відступати від нормативних актів, проте здійснювати це виключно за засадах чесності, розумності та справедливості. Зміст договору не може суперечити лише імперативним нормам законодавства, адже останні вертикально встановлюють межі поведінки, від яких заборонено відходити [40].

Також, як наголошує С.О. Бордовський, сторона правочину не може відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо зазначено про це. Проте в цивільному законодавстві України надзвичайно мало правових норм, які містили б застереження сторонам певного правовідношення про неможливість відійти від певної правової норми. При цьому в цивільно-правових нормах законодавець досить часто

використовує конструкції «якщо інше не встановлено законом», «якщо інше не встановлено договором або законом» тощо. Однак результат аналізу змісту таких застережень свідчить, що вони не містять заборони щодо недотримання положень акта цивільного законодавства, а лише вказують на можливість існування з цього приводу інших правових норм, що регулюють певні відносини, або на можливість сторін домовитися про інше. Також, слід зазначити, що з огляду на положення ст. 204 ЦК України правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним. Отже, усі правочини, крім нікчемних, є правомірними. Нікчемність правочину прямо встановлена законом [40].

Тобто, неправомірним є саме нікчемний договір, адже він укладався із порушенням прямих приписів законодавства. При цьому, оспорюваний договір вважається дійсним до моменту звернення сторони до суду за визнанням його недійсним (в цей момент договір стає оспорюваним). Вже після винесення судом відповідного рішення договір може вважатися недійсним.

Отже, можна сказати, що законодавство не передбачає вичерпного переліку підстав визнання договору недійсним (в розрізі оспорюваних правочинів) [41]. Це дає надзвичайно широке коло повноважень судовій гілці в плані впливу на спірні відносини, але про це ми зазначимо пізніше.

Підставами визнання правочину недійсним, крім визначених законом, є різні прояви недобросовісності сторін договору (крім неналежного виконання договору), умови його укладення та сфера використання.

Наприклад, Верховний суд України у своїй Постанові від 23.05.2011р. по справі № 6-10цс11 [42] визначив критерії, необхідні для “дійсності” договору, ними є: зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам; особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності; волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі; правочин має бути

спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним; правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

Також, варто звернути увагу на рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у Постанові від 9.10.2018р. у справі № 910/2062/18 [43] про визнання недійсними договорів купівлі-продажу частки у статутному капіталі Приватного ВНЗ та рішень загальних зборів засновників Приватного ВНЗ зазначив про важливі правові позиції щодо вирішення цієї категорії спорів. Зокрема, під час розгляду справи на підставі доводів сторін і наданих ними доказів суди не встановили обставини порушення прав позивача як засновника (колишнього засновника) Приватного ВНЗ та продавця за Договором через неотримання покупцем відповідного дозволу, передбаченого ч. 3 ст. 31 Закону України «Про вищу освіту». У касаційній скарзі позивач також не наводить доводів щодо безпідставного залишення судами поза увагою певних наданих ним доводів і доказів, які підтверджують порушення його корпоративних прав як колишнього засновника Приватного ВНЗ у зв'язку з наведеними обставинами або позбавлення його відповідних корпоративних прав поза його волею. Натомість суди встановили, що позивач особисто уклав Договір, був присутнім на зборах, брав участь у голосуванні з усіх питань порядку денного, вніс пропозицію щодо затвердження нового перерозподілу часток у статутному капіталі Приватного ВНЗ, тобто погоджувався з юридичними наслідками Договору. Водночас укладення позивачем Договору щодо продажу частки в статутному капіталі Приватного ВНЗ (корпоративних прав) є виключним волевиявленням позивача згідно з вимогами статей 3, 6, 627 ЦК України.

Як було зазначено Верховним Судом, згідно з положеннями статей 2, 4, 5 ГПК, статей 15, 16 ЦК підставою для захисту цивільного права чи охоронюваного законом інтересу є його порушення, невизнання чи оспорення. Отже, задоволення судом позову можливе лише за умови

доведення позивачем відповідно до вимог процесуального законодавства обставин щодо наявності в нього відповідного права (охоронюваного законом інтересу), а також порушення (невизнання, оспорення) зазначеного права відповідачем з урахуванням належності обраного способу судового захисту. На такій же підставі 31.10.2018р. Верховний Суд відмовив у позові про визнання недійсним договору купівлі-продажу у справі № 539/597/17 [44].

Тому, підстав для визнання договору недійсним є безліч, і передбачити їх усі нормативно є майже неможливим.

2.2. Правові наслідки визнання договору недійсним

Як ми вже дослідили раніше, договір визнається недійсним, якщо це прямо передбачено законом або за рішенням суду.

Відповідно до ст. 216 ЦК України, недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю.

Згідно зі згаданою статтею, у разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема, тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, - відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування. Якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною. Такі правові наслідки застосовуються, якщо законом не встановлені особливі умови їх застосування або особливі правові наслідки окремих видів недійсних правочинів. Правові наслідки недійсності нікчемного правочину, які встановлені законом, не можуть змінюватися за домовленістю сторін. Вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути пред'явлена будь-якою заінтересованою особою.

Згідно з ч. 5 тієї ж статті суд може застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи. Тобто, ЦК України дозволяє суду вийти за межі позовних вимог. Що ж про це «думає» Цивільний та Господарський процесуальні кодекси?

За принципом диспозитивності, який закріплений в Цивільному (надалі – ЦПК) та Господарському процесуальних кодексах України (надалі – ГПК) [45] [46] суд здійснює розгляд справ виключно в межах позовних вимог (ст.ст. 13, 264 ЦПК, ст.ст. 14, 237 ГПК).

В редакції Господарського процесуального кодексу, що існувала до 15.12.2018р. в господарському процесі судам дозволялось виходити за межі позовних вимог, якщо це необхідно для захисту прав і законних інтересів позивачів або третіх осіб з самостійними вимогами на предмет спору і про це є клопотання заінтересованої сторони (ст. 83) [47].

Проте, у 2017 році законодавець вирішив зрівняти процедурні питання цивільного та господарського судочинства та відібрав у господарського суду право виходити за межі позовних вимог.

В результаті, норми процесуального законодавства суперечать нормам матеріального, а саме – ст. 216 ЦК України.

Дане питання не є досить популярним серед теоретиків та науковців, в результаті чого відсутні наукові праці з дослідження проблем суперечності процесуальних норм матеріальним. Тому, глибше вивчення цієї ситуації наразі, нажаль, не є можливим з огляду на обмеженість обсягу цієї випускної кваліфікаційної роботи.

Йдемо далі в дослідженні питання наслідків недійсності договору.

Важливим є те, що недійсність окремої частини правочину не має наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини (ст.217 ЦК України).

У зв'язку з цим можна встановити 2 варіанти вирішення питання про юридичну долю правочину, окремі частини якого не відповідають вимогам закону [48]:

- 1) якщо вимогам закону суперечать істотні умови правочину, то він є або має бути визнаним судом недійсним у цілому;
- 2) у випадках, коли закону суперечать неістотні умови правочину, без яких він може існувати, він є частково дійсним (у тій частині, яка відповідає закону).

Отже, якщо окрема частина договору, яка не є його істотною умовою, є нікчемною або буде визнана судом недійсною, договір залишення дійсним за виключенням тієї самої частини.

Правові наслідки недотримання окремих вимог законодавства України передбачені ст. ст. 218 – 235 ЦК України та ст. 208 ГК України. Порушення, передбачені ст.ст. 218 – 226 ЦК України не завжди приводять до визнання договору недійсним.

Так, наприклад, у разі недодержання вимоги закону про нотаріальне посвідчення одностороннього правочину договору такий договір є нікчемним. Якщо сторони домовилися щодо усіх істотних умов договору, що підтверджується письмовими доказами, і відбулося повне або часткове виконання договору, але одна із сторін ухилилася від його нотаріального посвідчення, суд може визнати такий договір дійсним. У цьому разі наступне нотаріальне посвідчення договору не вимагається. (ст. 220 ЦК України).

Статтею 218 ЦК України передбачено, що недодержання сторонами письмової форми правочину, яка встановлена законом, не має наслідком його недійсність, крім випадків, встановлених законом. Заперечення однією із сторін факту вчинення правочину або оспорування окремих його частин може доводитися письмовими доказами, засобами аудіо-, відеозапису та іншими доказами. Рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків. Якщо правочин, для якого законом встановлена його недійсність у разі недодержання вимоги щодо письмової форми, укладений усно і одна із

сторін вчинила дію, а друга сторона підтвердила її вчинення, зокрема шляхом прийняття виконання, такий правочин у разі спору може бути визнаний судом дійсним.

Бачимо, що для дійсності правочину важливим є відсутність порушення волі сторін та усвідомлення ними своїх дій. Такий фактор дозволяє відходити від імперативних вимог законодавства.

Правочин, який вчинено малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, є нікчемним, за винятком, коли такий правочин був схвалений її батьками (усиновлювачами) або одним з них, з ким вона проживає, або опікуном. Правочин вважається схваленим, якщо ці особи, дізнавшись про його вчинення, протягом одного місяця не заявили претензії другій стороні. На вимогу заінтересованої особи суд може визнати такий правочин дійсним, якщо буде встановлено, що він вчинений на користь малолітньої особи. Якщо правочин з малолітньою особою вчинила фізична особа з повною цивільною дієздатністю, то вона зобов'язана повернути особам, вказаним у частині першій цієї статті, все те, що вона одержала за таким правочином від малолітньої особи. Дієздатна сторона зобов'язана також відшкодувати збитки, завдані укладенням недійсного правочину, якщо у момент вчинення правочину вона знала або могла знати про вік другої сторони. Батьки (усиновлювачі) або опікун малолітньої особи зобов'язані повернути дієздатній стороні все одержане нею за цим правочином у натурі, а за неможливості повернути одержане в натурі - відшкодувати його вартість за цінами, які існують на момент відшкодування. Якщо обома сторонами правочину є малолітні особи, то кожна з них зобов'язана повернути другій стороні все, що одержала за цим правочином, у натурі. У разі неможливості повернення майна відшкодування його вартості провадиться батьками (усиновлювачами) або опікуном, якщо буде встановлено, що вчиненню правочину або втраті майна, яке було предметом правочину, сприяла їхня винна поведінка (ст. 221 ЦК України).

В даному випадку законодавець переслідує інтереси малолітніх осіб, встановлюючи, що вигідні для таких осіб правочини з малолітньою особою можуть бути визнані судом дійсними. Схожі норми передбачені і щодо правочинів, вчинених неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за межами її цивільної дієздатності та правочинів, вчинених без дозволу органів опіки та піклування.

Тобто, правочини, вчинені без дозволу органу опіки та піклування, ст. 224 ЦК України відносяться до нікчемних. Причому такий правочин згодом може бути визнано судом дійсним, якщо буде встановлено, що він відповідає інтересам підопічної особи (наприклад, правочин, який призвів до покращення майнового стану підопічної особи) [49].

Статтею 225 ЦК України встановлено правові наслідки вчинення правочину дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними. Так, правочин, який дієздатна фізична особа вчинила у момент, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, може бути визнаний судом недійсним за позовом цієї особи, а в разі її смерті - за позовом інших осіб, чиї цивільні права або інтереси порушені. У разі наступного визнання фізичної особи, яка вчинила правочин, недієздатною позов про визнання правочину недійсним може пред'явити її опікун. Сторона, яка знала про стан фізичної особи у момент вчинення правочину, зобов'язана відшкодувати їй моральну шкоду, завдану у зв'язку із вчиненням такого правочину.

Щодо правочину, вчиненого недієздатною особою, то опікун може схвалити такий дрібний побутовий правочин, у порядку ст. 221 ЦК України. У разі відсутності такого схвалення цей правочин та інші правочини, які вчинені недієздатною фізичною особою, є нікчемними. На вимогу опікуна правочин, вчинений недієздатною фізичною особою, може бути визнаний судом дійсним, якщо буде встановлено, що він вчинений на користь

недієздатної фізичної особи. Дієздатна сторона зобов'язана повернути опікунові недієздатної фізичної особи все одержане нею за цим правочином, а в разі неможливості такого повернення - відшкодувати вартість майна за цінами, які існують на момент відшкодування. Опікун зобов'язаний повернути дієздатній стороні все одержане недієздатною фізичною особою за нікчемним правочином. Якщо майно не збереглося, опікун зобов'язаний відшкодувати його вартість, якщо вчиненню правочину або втраті майна, яке було предметом правочину, сприяла винна поведінка опікуна. Дієздатна сторона зобов'язана відшкодувати опікунові недієздатної фізичної особи або членам її сім'ї моральну шкоду, якщо буде встановлено, що вона знала про психічний розлад або недоумство другої сторони або могла припустити такий її стан (ст. 226 ЦК України).

Слід звернути увагу на правові наслідки укладення юридичною особою правочину, який вона не мала права укладати. Так, правочин юридичної особи, вчинений нею без відповідного дозволу (ліцензії), може бути визнаний судом недійсним. Якщо юридична особа ввела другу сторону в оману щодо свого права на вчинення такого правочину, вона зобов'язана відшкодувати їй моральну шкоду, завдану таким правочином (ст. 227 ЦК України).

Цікавим є те, що даною статтею не передбачається відшкодування матеріальних збитків, адже зазвичай нечесна підприємницька діяльність спрямована саме на отримання неправомірного доходу за рахунок введення в оману осіб. Крім того, як передбачено статтею, відсутність у юридичної особи необхідної ліцензії на укладення відповідного договору не передбачає нікчемності такого договору, не дивлячись на те, що наявність ліцензії є підставою для ведення господарської діяльності у певній сфері.

Так, відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 [50] ліцензія - запис у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань про рішення органу ліцензування щодо наявності у

суб'єкта господарювання права на провадження визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню.

Тобто, оскільки ліцензія засвідчує право суб'єкта господарювання на ведення відповідної діяльності, то її відсутність говорить про протилежне. Відтак, юридична особа не має право укласти договори у сфері, яку законодавство відносить до виду, що підлягає ліцензуванню. Відтак, вважаємо, що подібні договори мають визнаватись нікчемними, а не оспорюваними, як це передбачено у ст. 227 ЦК України, а до наслідків недійсності такого договору поряд з відшкодування моральної шкоди необхідно передбачити і відшкодування завданих збитків.

Стаття 228 ЦК України повністю дублює ст. 208 ГК України щодо питання правових наслідків вчинення правочину, який порушує публічний порядок, вчинений з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства. Правочин вважається таким, що порушує публічний порядок, якщо він був спрямований на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним. Правочин, який порушує публічний порядок, є нікчемним.

У разі недодержання вимоги щодо відповідності правочину інтересам держави і суспільства, його моральним засадам такий правочин може бути визнаний недійсним. Якщо визнаний судом недійсний правочин було вчинено з метою, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, то при наявності умислу у обох сторін - в разі виконання правочину обома сторонами - в дохід держави за рішенням суду стягується все одержане ними за угодою, а в разі виконання правочину однією стороною з іншої сторони за рішенням суду стягується в дохід держави все одержане нею і все належне - з неї першій стороні на відшкодування одержаного. При наявності умислу лише у однієї із сторін все одержане нею за правочином повинно бути повернуто іншій стороні, а одержане останньою або належне їй на відшкодування виконаного за рішенням суду стягується в дохід держави.

Цікавими є передбачені у ст. 229 ЦК України правові наслідки правочину, який вчинено під впливом помилки. Якщо особа, яка вчинила правочин, помилилася щодо обставин, які мають істотне значення, такий правочин може бути визнаний судом недійсним. Істотне значення має помилка щодо природи правочину, прав та обов'язків сторін, таких властивостей і якостей речі, які значно знижують її цінність або можливість використання за цільовим призначенням. Помилка щодо мотивів правочину не має істотного значення, крім випадків, встановлених законом. У разі визнання правочину недійсним особа, яка помилилася в результаті її власного недбальства, зобов'язана відшкодувати другій стороні завдані їй збитки. Сторона, яка своєю необережною поведінкою сприяла помилці, зобов'язана відшкодувати другій стороні завдані їй збитки.

Можна стверджувати, що зазначена стаття дещо виправдовує правовий нігілізм та низький рівень відповідальності договірних правовідносин, адже виправдати помилкою можна дійсно широкий спектр умов.

Недійсним визнається і правочин, який укладений «під впливом обману» (ст. 230 ЦК України). Обман має місце, якщо сторона заперечує наявність обставин, які можуть перешкодити вчиненню правочину, або якщо вона замовчує їх існування. Сторона, яка застосувала обман, зобов'язана відшкодувати другій стороні збитки у подвійному розмірі та моральну шкоду, що завдані у зв'язку з вчиненням цього правочину.

Варто зазначити, що обман (введення в оману) може здійснюватися як в результаті активних дій сторони (повідомлення неправдивої інформації, співставлення неіснуючих фактів, надання підробних документів), так і в результаті пасивних дій (бездіяльності), що проявляється у замовчуванні обставин, невиконанні необхідних дій, завдяки яким інша сторона могла б отримати правдиву інформацію. Не можуть визнаватися недійсними договори, вчинені в результаті обіцянки однієї сторони іншій допомогти у працевлаштуванні, навчанні, будівництві тощо, але таких обіцянок не виконала. Крім того, особа, яка вводить в оману може і не виступати

стороною правочину, а діяти так би мовити в інтересах відповідної сторони. Якщо ж обман здійснений третьою особою за власною ініціативою, підстав для визнання правочину недійсним немає [51].

Щодо правочину, вчиненого особою проти її справжньої волі внаслідок застосування до неї фізичного чи психічного тиску з боку другої сторони або з боку іншої особи, то такий правочин визнається судом недійсним. Винна сторона (інша особа), яка застосувала фізичний або психічний тиск до другої сторони, зобов'язана відшкодувати їй збитки у подвійному розмірі та моральну шкоду, що завдані у зв'язку з вчиненням цього правочину (ст. 231 ЦК України).

Те, що подібний правочин не є нікчемним, на нашу думку, зумовлено тим, що така умова як застосування насильства до сторони договору не є безумною і має бути досліджена судом на підставі наданих сторонами доказів.

Статтею 232 ЦК України передбачено, що правочин, який вчинено внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, визнається судом недійсним. Довіритель має право вимагати від свого представника та другої сторони солідарного відшкодування збитків та моральної шкоди, що завдані йому у зв'язку із вчиненням правочину внаслідок зловмисної домовленості між ними.

Правочин, який вчинено особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай не вигідних умовах, може бути визнаний судом недійсним незалежно від того, хто був ініціатором такого правочину. При визнанні такого правочину недійсним застосовуються наслідки, встановлені статтею 216 ЦК України. Сторона, яка скористалася тяжкою обставиною, зобов'язана відшкодувати другій стороні збитки і моральну шкоду, що завдані їй у зв'язку з вчиненням цього правочину (ст. 233 ЦК України). Слід звернути увагу, що під тяжкими обставинами кабального договору необхідно розуміти не будь-яке несприятливе матеріальне, фінансове, соціальне чи інше становище, а його крайні форми, наприклад, важка хвороба особи чи її близьких, смерть її

годувальника, крайня нужденність сім'ї, загроза втратити заставлене житло, загроза банкрутства та інші обставини, для усунення чи пом'якшення яких необхідне термінове укладення правочину [51].

Стаття 234 ЦК України також визначає такий вид правочину, як фіктивний. Фіктивним є правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином. Фіктивний правочин визнається судом недійсним. Правові наслідки визнання фіктивного правочину недійсним встановлюються законами.

Можна сказати, що фіктивні правочини позбавлені відповідності внутрішньої волі сторін зовнішньому її вираженню.

Сторони вчиняють фіктивний правочин лише для виду, знаючи заздалегідь, що він не буде виконаний.

Тобто, сторони переслідують інші цілі, ніж передбачені фіктивним договором. Крім того, такі цілі можуть бути протизаконними (наприклад, укладення громадянином договору дарування майна зі своїм родичем з метою приховання цього майна від конфіскації), або фіктивний правочин може взагалі не мати правової мети. Фіктивним може бути визнаний будь-який правочин, якщо він не має на меті встановлення правових наслідків, незалежно від того, в якій формі він вчинений, його нотаріального посвідчення та державної реєстрації [51] [52].

Важливим є те, що стаття, яка регулює питання фіктивного правочину, не визначає коло осіб, які мають право звертатися для суду. Отже, треті особи, чії права тим чи іншим способом зачіпаються в результаті укладеного фіктивного договору, також мають право звернення до суду. Оскільки сторони не вчиняють жодних дій для здійснення фіктивного правочину, суд тільки приймає рішення про визнання такого правочину недійсним без застосування будь-яких інших наслідків (реституції). Якщо ж на виконання правочину було передано майно або майнові права, такий правочин не може бути кваліфікований як фіктивний.

Цікавими є наслідки удаваного правочину (ст. 235 ЦК України). Так, якщо буде встановлено, що правочин був вчинений сторонами для приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили, відносини сторін регулюються правилами щодо правочину, який сторони вчинили.

Суб'єкт, який вимагає визнання правочину недійсним як укладеного з метою приховати інший правочин, повинен довести, що правочин укладений з такою метою.

Наприклад, укладається договір дарування з метою приховання договору купівлі-продажу для обходу переважного права учасників спільної часткової власності на купівлю частки, що продається; або видається генеральна довіреність на автомобіль з правом його продажу з метою приховання договору купівлі-продажу. В даній ситуації існують два правочини: один удаваний, а інший - той, який сторони дійсно мали на увазі. Таким чином, удаваний правочин своєю формою нібито прикриває реальний правочин [51].

Відповідно до позиції Верховного суду України, яку останній висловив у своєму роз'ясненні від 24.11.2008 р. спільною ознакою фіктивного та удаваного правочинів є те, що розбіжність між волею та її зовнішнім виявом стає наслідком навмисних дій його учасників, які мають за мету одержання певної користі усіма або принаймні одним із них. Різниця полягає в тому, що за удаваного правочину настають інші права та обов'язки, ніж ті, що передбачені правочином. За удаваним правочином обидві сторони свідомо, з певною метою, документально оформляють правочин, але насправді між ними встановлюються інші правовідносини [53].

Момент, з якого нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, є таким, імперативно встановлений чинним законодавством і не може бути змінений судом. Так, згідно з ч. 1 ст. 236 ЦК нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, є недійсним з моменту його вчинення.

Це означає, що нікчемний правочин є недійсним з моменту його вчинення в силу закону, а рішення суду про визнання оспорюваного правочину недійсним має зворотну силу в часі. Частина 2 ст. 236 ЦК встановлює, що за нікчемним правочином та за правочином, визнаним судом недійсним, не тільки не виникають права та обов'язки, настання яких сторони пов'язували з моментом вчинення такого правочину, а й ті, виникнення яких передбачалося лише в майбутньому [54, с. 256].

Спеціальними нормами можуть бути встановлені особливі умови застосування вказаних вище загальних наслідків або особливі правові наслідки для окремих видів недійсних правочинів (підвищена або обмежена відповідальність однієї із сторін тощо) [48].

Так, за наявності обставин, передбачених ст. ст. 225-233 ЦК України, на особу, яка своїми діями сприяла укладенню правочину (вводила в обману, застосовувала насильство, користувалася тяжкими обставинами тощо), може бути покладена додаткова відповідальність у вигляді відшкодування збитків та моральної шкоди, в деяких ситуаціях, відповідно до законодавства — збитків у подвійному розмірі та моральної шкоди.

На думку Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, О.В. Старцева дійсність чи недійсність нікчемного правочину визначається законом і не залежить від волі сторін, наслідки його недійсності визначаються безпосередньо законом. При цьому правові наслідки недійсності нікчемного правочину, встановлені законом, не можуть змінюватися за домовленістю сторін. Проте суд з власної ініціативи, керуючись власними переконаннями і матеріалами справи, має право визначати, які саме наслідки недійсності нікчемного правочину будуть застосовуватися у кожному окремому випадку. Пропозиції або бажання сторін не мають правового значення [48].

Отже, недійсний договір не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. Загальним правилом наслідків недійсності правочинів є двостороння реституція — у разі недійсності правочину кожна зі сторін зобов'язана повернути іншій стороні у натурі все, що вона отримала

від виконання цього правочину. У разі неможливості повернути отримане в натурі внаслідок вживання, використання майна, виконання роботи або з інших причин повинна відшкодовуватись його вартість у грошових коштах за цінами, які існують на момент відшкодування, якщо інші особливі умови або особливі правові наслідки окремих видів недійсних правочинів не встановлені законом. Тобто при двосторонній реституції сторонами повертається все виконане ними відповідно до правочину У випадку, якщо договір укладався під впливом обману, свідомого порушення законодавства з боку однієї сторони тощо, відшкодовується додатково моральна шкода та завдані матеріальні збитки. Додатковими наслідками можуть бути, наприклад, передбачене статтями 225-228, 229-233 ЦК України накладення на особу, яка своїми діями сприяла укладенню правочину (вводила в обману, застосовувала насильство, користувалася тяжкими обставинами тощо) відповідальності у вигляді відшкодування збитків та моральної шкоди, в деяких ситуаціях, відповідно до законодавства – збитків у подвійному розмірі та моральної шкоди.

2.3. Аналіз судової практики щодо визнання договору недійсним

Справи за позовами про визнання договорів недійсними складають окрему велику групу спорів, які розглядаються господарськими та загальними судами. Це не дивно, адже в цілому, проаналізувавши процес розвитку суспільних правовідносин, можна зробити висновок, що усі вони базуються саме на договірних відносинах.

Як ми раніше встановили, існує певна невідповідність матеріальної норми, закріпленої в статті 216 ЦК України процесуальним ст. ст. 13, 264 ЦПК, ст. ст. 14, 237 ГПК. Так, ЦК України «дозволяє» судам застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи. Водночас,

нормами ЦПК та ГПК закріплено, що суди виносять рішення виключно в межах заявлених сторонами позовних вимог.

Так, Верховним судом у своїй Постанові від 26.09.2018 № 602/863/16-ц було зазначено: «Правові наслідки недійсності договору передбачені статтею 216 ЦК України. Положення статті 216 ЦК України застосовуються також при вирішенні вимог про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину. Так, згідно з частинами першою, п'ятою статті 216 ЦК України в разі недійсності правочину кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні в натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі - відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування. Вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути пред'явлена будь-якою заінтересованою особою. Суд може застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи» [55].

Тобто, можна зробити висновок, що у питання недійсних договорів суди надають перевагу матеріальним нормам перед процесуальними.

Щодо можливості судів виходити за межі позовних вимог при розгляді позовів про визнання договорів недійсними, Верховний суд своїй Постанові від 06.06.2018 № 301/1583/16-ц зазначив таке: «Верховним Судом з'ясовано, що судами першої та апеляційної інстанцій не надано належної правової оцінки тому факту, що оспорюваний договір є юридично нікчемним в цілому з огляду на порушення імперативних вимог щодо його обов'язкового нотаріального посвідчення. Зазначений договір є змішаним договором, який поєднує в собі, в тому числі ознаки договору найму транспортного засобу.

Під час ухвалення рішення Верховний Суд керувався положенням частини другої статті 215 ЦК України, в якій встановлено виняток із загального правила статті 11 ЦПК України 2004 року щодо розгляду справ судом в межах заявлених особами вимог. Визнання зазначеного договору судом недійсним відповідно до наведеного правила не вимагається у зв'язку з

встановленням його нікчемності безпосередньо законом. При цьому суд також застосовує за власною ініціативою наслідки недійсності нікчемного договору, що врегульовано частиною п'ятою статті 216 ЦК України» [56].

Також, у справі 755/6025/15-ц за позовом про стягнення заборгованості за договором суди першої та апеляційної інстанції не виявили ознак нікчемності договору, за яким стягувалась заборгованість. Лише в касаційному розгляді при постановленні рішення від 13.06.2018р. Касаційний цивільний суд складі Верховного суду дослідив, що судами першої та апеляційної інстанцій не надано правової оцінки тому, що лізингова угода є нікчемною в силу порушення імперативних вимог щодо її нотаріального посвідчення та не створила юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з її недійсністю. Нікчемний правочин є недійсним з усіма його умовами та не створює для сторін зобов'язань, що в ньому закріплені. Висновки судів попередніх інстанцій про наявність підстав для стягнення з відповідача на користь позивача лізингових платежів, пені, штрафу суперечать вимогам статті 216 ЦК України щодо наслідків недійсності нікчемного правочину [57].

Так, Верховний Суд, керуючись положеннями ч. 2 ст. 2015 та ч. 5 ст. 2016 ЦК України констатував про нікчемність договору, за яким стягується заборгованість та виходячи з закріплених законодавством меж своїх повноважень направив справу на новий розгляд першої інстанції.

Подібну правову позицію було висловлено Верховним Судом у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду у постанові від 17.10.2018 по справі № 648/739/17 [58], а також у постановках від 10.10.2018 № 466/3470/15 [59], від 11.10.2018 № 576/566/16-ц [60]. При винесенні зазначених рішень колегії суддів посилались на думку Верховного суду України, зазначену у його постанові по справі 6-2766цс15 від 16.12.2015р. [61].

Отже, позиція Верховного Суду полягає в тому, що встановлення судом нікчемності договору у разі звернення сторони за визнанням його недійсним не має в собі порушення принципу диспозитивності з огляду на

той факт, що підстави визнання правочину нікчемним визначені законодавством, в той час як суд лише констатує даний факт. Подібне було зазначено Верховним судом України у постанові від 29.02.2016р. у справі № 6-50цс16 про стягнення боргу за договором позики [62].

Як бачимо, важливим у судовій практиці визнання договорів недійсними є відокремлення судами оспорюваних правочинів від нікчемних.

«Нікчемний договір за своєю правовою природою є недійсним вже в силу імперативних вимог закону, тому його недійсність повинна сприйматися в будь-якому судовому процесі незалежно від вимог сторін та рішення суду. Так, якщо суд, розглядаючи спір про стягнення заборгованості за договором, чи будь-які інші вимоги, що ґрунтуються на договірних зобов'язаннях, виявить, що договір є нікчемним, то навіть за відсутності відповідних заяв сторін він оцінює зазначені фактичні обставини як елемент доказування по справі, що відображається в мотивувальній частині рішення та в залежності від встановленого приймає судові рішення про задоволення або відмову в позові», – пише С. С. Потопальський [63].

Відповідно п. 4 Постанови пленуму Верховного суду України №9 від 6.11.2009р., судам, відповідно до ст. 215 ЦК України, необхідно розмежовувати види недійсності правочинів: нікчемні правочини – якщо їх недійсність встановлена законом (ч. 1 ст. 219, ч. 1 ст. 220, ч. 1 ст. 224 ЦК України тощо), та оспорювані – якщо їх недійсність прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує їх дійсність на підставах, встановлених законом (ч. 2 ст. 222, ч. 2 ст. 223, ч. 1 ст. 225 ЦК України тощо). Нікчемний правочин є недійсним через його невідповідність вимогам закону та не потребує визнання його таким судом. Оспорюваний же правочин може бути визнаний недійсним лише в судовому порядку [4][64].

Як приклад в практиці розмежування нікчемного та оспорюваного правочину, є рішення Іршавського районного суду у справі №301/2539/14-ц від 05.11.2014 [65], яке в подальшому було скасовано рішенням

Апеляційного суду Закарпатської області в частині вимог щодо визнання договору іпотеки недійсним. Відтак, рішення першої інстанції обґрунтовано тим, що правочин було вчинено внаслідок злочинних дій позикодавця у змові з приватним нотаріусом без участі третьої особи, яка в договорі зазначена як іпотекодавець, а тому такий правочин порушує публічний порядок, оскільки був спрямований на порушення конституційних прав і свобод власника нерухомого майна, та на використання всупереч закону її приватної власності. Апеляційний суд в частині кваліфікації дій за ст. 228 ЦК України залишив рішення в силі, проте визнання договору недійсним заперечив, мотивуючи тим, що правочин, який порушує публічний порядок, є нікчемним, і визнання його недійсним у судовому порядку не вимагається [66]. Таким чином, у вимозі щодо визнання договору недійсним позивачеві було відмовлено.

Нікчемні та оспорювані правочини відрізняються між собою способом визнання правочину недійсним. ЦК України розрізняє випадки, коли правочин оголошується недійсним, і випадки, коли допускається його оспорювання. В першому випадку суд зобов'язаний оголосити нікчемний правочин недійсним на вимогу особи, а також суд має право це зробити за своєю ініціативою, розглядаючи спір про стягнення, або присудження, який ґрунтується на нікчемному правочині. Слід зауважити, що відповідно до абз. 2 п. 5 статті 216 ЦК України, суд має право також застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи. Щодо оспорюваного правочину, то вважаємо, що суд не вправі визнати такий правочин недійсним, якщо відсутня відповідна заява заінтересованої особи, вказаної у законі. Такий висновок ґрунтується на приписах статті 215 ЦК України [67].

Так, у справі №755/1163/16-ц позивач звертається до суду за визнанням кредитного договору нікчемним [68]. Суд першої інстанції - Дніпровський районний суд м. Києва у своєму рішенні від 16.03.2017 р. надає детальний опис своєї позиції з приводу виокремлення нікчемних та оспорюваних договорів. Судом зазначено, що у ряді випадків потреба у визнанні судом

нікчемного правочину недійсним може виникати, в тому числі: якщо сторони нікчемного правочину виконали його умови повністю або в певній частині; якщо нікчемний правочин нотаріально посвідчений; якщо зазначений правочин зареєстрований у відповідних державних органах тощо. У таких випадках суд своїм рішенням може, визнавши нікчемний правочин недійсним, визначити (з урахуванням змісту позовних вимог) правові наслідки такої недійсності, як от зобов'язати передати певне майно, або звільнити приміщення, або ж стягнути кошти, зобов'язати державний орган скасувати реєстрацію правочину тощо. Нікчемний правочин, на відміну від оспорюваного, є абсолютно недійсним, тоді як для визнання оспорюваного правочину недійсним необхідно судове рішення. На відміну від нікчемного правочину, який у всіх випадках є недійсним з моменту його вчинення, оспорюваний правочин, зі змісту якого випливає, що він може бути припиненим на майбутнє, визнається судом недійсним з моменту вчинення з припиненням його дії на майбутнє. Нікчемний правочин є недійсним у силу прямої вказівки закону за фактом наявності певної умови (обставини). Натомість оспорюваний правочин ЦК України імперативно не визнає недійсним, допускаючи можливість визнання його таким у судовому порядку за вимогою однієї із сторін або іншої заінтересованої особи, якщо в результаті судового розгляду буде доведено наявність визначених законодавством підстав недійсності правочину у порядку, передбаченому процесуальним законом. При цьому оспорюваний правочин є вчиненим, породжує юридично значущі наслідки, обумовлені ним, й у силу презумпції правомірності правочину за статтею 204 ЦК України вважається правомірним, якщо не буде визнаний судом недійсним [69].

Вказане рішення залишене в силі апеляційною інстанцією, наразі перебуває на розгляді в касаційній палаті. З наведеної правової позиції можна зробити висновок, що при зверненні до суду, необхідно обирати правильний спосіб захисту порушеного права. В даному випадку помилкою позивача було невірно обрано предмет спору – визнання договору

нікчемним, натомість слід захищати своє право шляхом оспорування правочину і визнання його недійсним.

При визнанні правочину чи господарського договору недійсними потрібно розрізняти два види можливих позовів: 1) позов про визнання недійсним правочину чи господарського договору (якщо вони є оспорюваними); 2) позов про визнання правочину чи господарського договору нікчемним. За наявності відповідних підстав у першому випадку у резолютивній частині рішення суд вказує про недійсність правочину чи господарського договору, а в другому випадку – про встановлення їх нікчемності [70].

Отже, особам, які збираються оспорювати договір, важливо розуміти: чи не належить даний договір до категорії нікчемних. Як ми встановили раніше в цій роботі, загальні та господарські суди здійснюють розгляд справ виключно в межах заявлених вимог. Тому, є ризик марної втрати ресурсів (часу та грошей) при зверненні до суду за оспоруванням та визнанням недійсним нікчемного правочину.

Постає питання доцільності звернення до суду за визнанням договору нікчемним, якщо законом чітко сформульовані критерії, коли договір визнається таким і не потребує додаткового рішення суду. Проте, без застосування наслідків недійсності (які можуть бути застосовані суто в судовому порядку), лише розуміння того, що правочин є недійсним недостатньо. Саме застосування наслідків недійсності зупинить порушення прав та інтересів та поновить їх в порядку взаємної реституції. Так, відповідно ст. 216 ЦК України, правові наслідки недійсності нікчемного правочину, які встановлені законом, не можуть змінюватися за домовленістю сторін. Вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути пред'явлена будь-якою заінтересованою особою. Суд може застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи [4].

Вищий господарський суд України у своїй постанові по справі №909/565/16 від 11.10.2017 зазначив наступне: спори про визнання нікчемних правочинів недійсними підлягають вирішенню господарськими судами у загальному порядку. З'ясувавши, що оспорюваний правочин є нікчемним, господарський суд зазначає в резолютивній частині рішення про його недійсність або, за відсутності підстав для такого визнання, відмовляє в задоволенні позову [71].

Вирішуючи спори про визнання правочинів недійсними, суд повинен встановити наявність фактичних обставин, з якими закон пов'язує визнання таких правочинів недійсними на момент їх вчинення (укладення) і настання відповідних наслідків, та в разі задоволення позовних вимог зазначати в судовому рішенні, в чому конкретно полягає неправомірність дій сторони та яким нормам законодавства не відповідає оспорюваний правочин. За результатами розгляду такого спору вирішується питання про спростування презумпції правомірності правочину і має бути встановлено не лише наявність підстав недійсності правочину, що передбачені законом, але й визначено, чи було порушено цивільне право особи, за захистом якого позивач звернувся до суду, яке саме право порушено, в чому полягає його порушення, оскільки в залежності від цього визначається належний спосіб захисту порушеного права, якщо воно мало місце [72].

Верховний суд у своїй постанові від 05.04.2018р. по справі №405/20/15-ц надає перелік умов, які передують визнанню оспорюваного правочину недійсним. Так, колегією було зазначено: «відповідно до статей 16, 203, 215 ЦК України для визнання судом оспорюваного правочину недійсним необхідним є: пред'явлення позову однією із сторін правочину або іншою заінтересованою особою; наявність підстав для оспорення правочину; встановлення, чи порушується (не визнається або оспорується) суб'єктивне цивільне право або інтерес особи, яка звернулася до суду. Таке розуміння визнання правочину недійсним, як способу захисту, є усталеним у судовій практиці [73]. Це підтверджується висновками, що містяться в постановках

Верховного Суду України (зокрема, постанова Верховного Суду України від 11 травня 2016 у справі № 6-806цс16 [74]))».

Таким чином, судам відповідно до ст. 215 ЦК України необхідно розмежовувати види недійсності правочинів: нікчемні правочини – якщо їх недійсність встановлена законом (ч. 1 ст. 219, ч. 1 ст. 220, ч. 1 ст. 224 ЦК України тощо), та оспорювані – якщо їх недійсність прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує їх дійсність на підставах, встановлених законом (ч. 2 ст. 222, ч. 2 ст. 223, ч. 1 ст. 225 ЦК України тощо). Нікчемний правочин є недійсним через його невідповідність вимогам закону та не потребує визнання його таким судом. Оспорюваний правочин може бути визнаний недійсним лише за рішенням суду. Також, не можна не погодитись із твердженням М. В. Рабіновича, висловленим понад 50 років тому, але актуальним в наш час. Він зазначає, що «в одних випадках правочин недійсний за його природою й суд зобов’язаний визнати його таким, а в інших правочин може бути визнаний недійсним лише за умов виникнення суперечностей з приводу його недійсності» [75, ст.14].

Крім того, судам, при вирішенні питань з приводу визнання правочинів недійсними слід дотримуватись практики вищих інстанцій та офіційних роз’яснень Верховного суду для запобігання неоднакового застосування норм права при вирішенні подібних справ. Таким чином, система буде функціонувати однаково злагоджено, судові рішення не суперечитимуть одне одному, Також, правильно визначений судом вид недійсного правочину при постановленні рішення попередить подальшу зміну або скасування цього рішення судами вищих інстанцій та сприятиме підвищенню авторитету судової влади. Розмежування нікчемного та оспорюваного правочину є важливим для захисту порушених прав та інтересів, зокрема для обрання способу їх захисту із застосуванням необхідних вимог законодавства.

Більше того, як ми визначили, ч. 2 ст. 215 та ч. 5 ст. 216 ЦК України надає судам велике коло повноважень у порушенні принципу

диспозитивності та розгляду справи виключно в межах позовних вимог. Відтак, як було започатковано Верховним судом у своїй практиці, суди мають можливість констатувати про нікчемність правочину незалежно від заявлених вимог та застосовувати наслідки нікчемності за власний розсуд.

РОЗДІЛ 3. ПІДСТАВИ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВИЗНАННЯ ДОГОВОРУ НЕУКЛАДЕНИМ

3.1. Підстави визнання договору неукладеним.

Як вважає С.А. Загородній, спершу слід зазначити, що неукладений договір за своєю правовою природою не є юридичним фактом, а тому не може вважатися підставою виникнення будь-якого цивільного правовідношення, включаючи договірне. Оскільки відсутній відповідний юридичний факт (договір-правочин), то не виникають наслідки такого факту (договір-правовідношення). Це означає, що в разі передання грошових коштів, речей за неукладеним договором для їх повернення неможливо застосовувати норми, що регулюють договірні відносини [76].

Раніше ми визначили, що неукладеним має визнаватися правочин, при вчиненні якого сторони в належній формі не досягли згоди щодо необхідних для нього істотних умов (ст. 638 ЦК, ст. 181 ГК).

Тобто, неукладений договір свідчить про те, що між сторонами договору не виникло бажаного договірного правовідношення та відповідного правового результату.

Деякі вчені вважають, що неукладений договір не є юридичним фактом, а є формою фіксації умов договору, намір укласти який мають сторони або сторона [77].

Проте, це не виключає того, що учасники неукладеного договору можуть передати один одному певне майно. Збереження за ними цього майна за таких обставин позбавлене належної правової підстави. Тому у разі визнання договору неукладеним суд може застосувати правові наслідки, встановлені для правовідносин, що виникають внаслідок набуття, збереження майна без достатньої підстави (Гл.83 ЦК) [32].

Вірною є і позиція О. О. Красавчикова, що незавершений правочин тотожний за юридичним значенням правочину нечинному, оскільки не має

жодного юридичного значення для розвитку правовідношення, на встановлення, зміну або припинення якого спрямований [78, с. 109].

Оскільки, відповідно до ст. 638 ЦК України договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. Якщо відповідно до акта цивільного законодавства для укладення договору необхідне також передання майна або вчинення іншої дії договір є укладеним з моменту передання відповідного майна або вчинення певної дії. Договір, що підлягає нотаріальному посвідченню, є укладеним з дня такого посвідчення (ч. 2, 3 ст. 640 ЦК).

Отже, аналізуючи норми ЦК України, можна стверджувати, що договір є неукладеним, якщо:

- 1) не дотримано відповідну форму договору;
- 2) відсутня згода сторін щодо істотних умов договору;
- 3) не передано майно за реальним договором [78].

Слід дослідити значення «недотримання форми договору» виходячи з положень законодавства.

Правочини у письмовій формі – правочини, які посвідчуються нотаріусами, правочини, що підлягають державній реєстрації або правочини, вчинені в простій письмовій формі.

Правові наслідки недодержання вимоги закону щодо письмової форми правочину, а також про нотаріальне посвідчення договору визначені у ст. 218, 220 ЦК України. Наведені норми визначають такі правочини (договори) недійсними.

З цього випливає висновок, що недодержання форми правочину свідчить не про його неукладеність, а про його недійсність.

Додамо до цього, що в юридичній літературі окремо виділяють таку підставу для визнання договору неукладеним, як відсутність державної реєстрації договору, за наявності імперативної вимоги закону про це [51, с. 649, 650].

Згідно зі ст. 657 ЦК України договір купівлі-продажу земельної ділянки, єдиного майнового комплексу, житлового будинку (квартири) або іншого нерухомого майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню, крім договорів купівлі-продажу майна, що перебуває в податковій заставі. Право користування нерухомим майном, яке виникає на підставі договору найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини), укладеного на строк не менш як три роки, підлягає державній реєстрації відповідно до закону (ст. 794 ЦК України).

Верховний Суд України у своїй постанові від 06.07.2015 3-399гс15 [79] пояснив, як недотримання згаданих вимог законодавства може вплинути на дійсність та укладеність договору. Так, колегія суду підтримала висновки попередніх інстанцій та зазначила, що ч. 1 ст. 16 Закону України «Про оренду землі» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) договір оренди земельної ділянки набирає чинності після досягнення домовленості з усіх істотних умов, підписання його сторонами і державної реєстрації. Як вбачається із матеріалів справи та зазначено у судових рішеннях, оригіналу або завіреної і підписаної копії договору оренди земельної ділянки від 10 лютого 2003 року суду не надано, а також відсутні докази його державної реєстрації. Відтак, слід погодитися із висновком судів попередніх інстанцій про відмову у задоволенні позову в частині визнання недійсним договору оренди земельної ділянки від 10 лютого 2003 року, оскільки зазначений правочин є неукладеним, а отже, не може бути визнаний судом недійсним.

Статтею 16 ЦК України визначені способи захисту цивільних прав та інтересів:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;

- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Отже, позовна вимога про визнання правочину неукладеним не відповідає передбаченим законом способам захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів, і тому в задоволенні відповідної вимоги має бути відмовлено.

Таку позицію було сформовано Пленумом Верховного Суду України у своїй постанові «Про судову практику розгляду справ про визнання правочинів недійсними» від 06.11.2009 № 9 [80]. Так, Пленум зазначив: суди мають відмовляти в позові з такою вимогою. В цьому разі можуть заявлятися лише вимоги, передбачені гл. 88 ЦК України.

Проте, зазначене тлумачення суперечить ст. 124 Конституції України [14], відповідно до якої юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі і суспільстві. Це означає, що всі суспільні відносини, врегульовані нормами права, в разі виникнення спору можуть бути предметом судового розгляду.

У зв'язку з цим у правозастосовній та судовій практиці на сьогодні вироблено ще одну юридичну конструкцію – спосіб захисту цивільного права шляхом визнання договору неукладеним, що на перший погляд не сповна відповідає вимогам ст. 16 ЦК (перелік способів захисту є вичерпним). Такий спосіб захисту обумовлений саме моментом укладення вказаних договорів і в цих випадках лише він є доцільним та ефективним.

Крім того, визнати недійсним можна лише той договір, який був укладеним, тобто в якому сторони досягли згоди щодо всіх істотних умов, їхнє волевиявлення було вільним і відповідало їхній внутрішній волі, а також умова про належну форму була дотримана. Договір, який не був укладений (навіть якщо він був підписаний, але майно не було передане чи дія не була вчинена) не можна визнати недійсним, оскільки немає, що визнавати, немає факту укладення договору. Спір про право не може бути відсутнім лише через те, що це право не було порушене внаслідок неукладення договору (неукладений договір не породжує прав та обов'язків). Необхідно зважати на ту обставину, що питання оцінки договору як укладеного чи неукладеного походить виключно від учасників обумовлених правовідносин. Так, одна із сторін може наполягати на тому, що договір відбувся і вчиняти певні дії на виконання його умов. У такому випадку порушуватимуться чи створюватиметься загроза порушення прав тієї сторони, яка вважатиме, що договору не було. Необхідно внести доповнення до ч. 2 ст. 16 ЦК України, прийнявши відповідний закон, і до переліку способів захисту цивільних прав та інтересів включити «визнання правочину невчиненим». Відповідно, це і буде прямою законодавчою підставою для визнання судами договорів неукладеними за наявності підстав для цього і спрямовуватиме судову практику до вироблення єдиних правил [81].

Так, Вищий господарський суд України, який у п. 11 постанови Пленуму «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними» від 29.05.2013 № 11 роз'яснив, що визначення договору неукладеним може мати місце на стадії укладення договору, а не за наслідками виконання його сторонами. Отже, якщо дії сторін свідчать про те, що оспорюваний договір фактично було укладено, суд має розглянути по суті питання щодо відповідності його вимогам закону; це правило не стосується випадків, коли для вчинення правочину необхідні його державна реєстрація або нотаріальне посвідчення, оскільки за відсутності відповідної реєстрації чи посвідчення договір у будь-якому разі не вважається укладеним [28].

Так, наприклад, Верховний суд України, відмінюючи рішення попередніх інстанцій та постановляючи рішення від 23.09.2015р. у справі № 914/2846/14 [82] прийшов до висновку, що у справі, що розглядається, було перераховано грошові кошти за відповідні послуги. Було підписано акт здачі-приймання виконаний робіт, а замовник перерахував виконавцеві кошти. З огляду на це, суди апеляційної та касаційної інстанцій помилково визнали зазначений договір неукладеним.

Отже, виходячи з позиції судів, виконання договору зумовлює неможливість визнання його неукладеним. Визнання договору неукладеним є важливим для встановлення (визначення) прав та обов'язків сторін договору, що є важливим для застосування чи не застосування правових наслідків невиконання відповідного договору та застосування договірних та законодавчих норм відповідальності сторін за невиконання такого договору.

Об'єктивною є позиція С. В. Левічева, який зазначає, що необхідність подання до суду позовів про визнання договорів неукладеними може виникнути в разі неочевидності факту укладення договору або наявності спору між сторонами правочину з приводу того, був він вчинений чи ні. Іншими словами, для усунення правової невизначеності стосовно прав та обов'язків сторін за договором [83, с. 226, 227].

Вважаємо, що визнання договору неукладеним у судовому порядку є гарним інструментом для недобросовісних боржників, які ставлять за мету ухилитися від виконання свого обов'язку за договором або ухилення від відповідальності за неналежне виконання договору.

А.А. Кот зазначає, що як свідчить судова практика, часто у справі про стягнення заборгованості за договором позики (кредиту) подається зустрічний позов про визнання договору позики (кредиту) неукладеним. Наведене свідчить про зловживання суб'єктом своїми правами, що є неприпустимим відповідно до ч. 3 ст. 13 ЦК України. Тобто головною проблемою є та обставина, що останнім часом інститут неукладеного договору застосовується всупереч меті його встановлення – захисту

цивільних прав. Проте викладене не може переконати у неможливості захистити цивільне право шляхом визнання договору неукладеним, на чому неодноразово наголошується у фаховій літературі [84, с. 147, 148].

Із зазначеного можна зробити висновок, що визнання договору неукладеним є більше не правовим інструментом, а законним інструментом недобросовісності, який завдає труднощів правовій системі, адже часто стається так, що гарно сформована правова позиція та вибірково додані до неї докази недобросовісної сторони значно сильніші ніж у сторони, яка належно ставиться до обов'язків за укладеним договором. Звідси, стається так, що суд вирішує справу не на користь добросовісності та порядності, а на користь сторони з кращим захистом та представниками.

Доцільно також проаналізувати категорії «укладений договір» та «дійсний договір». Укладений договір не завжди може бути дійсним, але дійсний господарський договір обов'язково повинен мати згоду сторін з усіх істотних умов договору, тобто можна стверджувати, що згода сторін з усіх істотних умов договору фактично і є однією із умов дійсності договору. Договір, який не містить істотних умов де факто є марним, договір «ні про що», він ніколи не створить тих наслідків, на які він спрямований і саме тому закон не визнає існування таких договорів. Якщо спробувати розглянути «неукладені» договори за ступенем недійсності, то їх можна і треба відносити до договорів, які мають абсолютну недійсність (недійсність, яка виникає водночас з виникненням самого такого договору, тобто угоди) – нікчемність [85, с. 153].

Отже, можна сказати, що в теорії права відсутнє єдине ставлення та тлумачення неукладеного договору. Неукладені договори досліджують через недійсні, деякі вчені навіть прирівнюють дані поняття. Проте, більшість науковців розглядають дані поняття як окремі та незалежні. Ми вважаємо, що неукладені та недійсні договори є різними правовими категоріями.

Судова практика сформувала визнання договору неукладеним як самостійний спосіб захисту прав, який може бути реалізований виключно до

моменту виконання сторонами такого договору. Як ми дослідили, неукладені договори не являють собою юридичного факту, а тому не тягнуть за собою договірної зобов'язання.

3.2. Правові наслідки визнання договору неукладеним.

За фактом неукладеності договору у сторін не виникає жодних цивільних прав та обов'язків, а тому тут необхідно застосовувати загальні положення про повернення майна у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави (ст.ст. 1212, 1213 ЦК).

Г. М. Черняк визначає правовідносини, що виникають при набутті, збереженні майна без достатньої правової підстави:

1) безпідставне придбання майна (цінностей), що супроводжується вибуттям майна з правомірного володіння одного суб'єкта і переходом у неправомірне володіння іншого суб'єкта;

2) безпідставне заощадження майна (цінностей), що супроводжується відсутністю правової підстави користування майном іншого суб'єкта чи неправомірним придбанням результатів робіт, послуг, зроблених іншим суб'єктом, результатом чого стає відсутність можливості одержання іншим суб'єктом доходів від користування своїм майном чи наявність витрат, понесених іншим суб'єктом у процесі провадження робіт, послуг [86, с. 519].

Відповідно до ст. 1212 ЦК України особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуте майно), зобов'язана повернути потерпілому це майно. Особа зобов'язана повернути майно і тоді, коли підстава, на якій воно було набуто, згодом відпала. Положення цієї глави застосовуються незалежно від того, чи безпідставне набуття або збереження майна було результатом поведінки набувача майна, потерпілого, інших осіб

чи наслідком події. Положення цієї глави застосовуються також до вимог про:

- 1) повернення виконаного за недійсним правочином;
- 2) витребування майна власником із чужого незаконного володіння;
- 3) повернення виконаного однією із сторін у зобов'язанні;
- 4) відшкодування шкоди особою, яка незаконно набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи.

Бачимо, що зазначена норма застосовується не лише щодо неукладених договорів, а й щодо недійсних, що знову таки, призводить до їх плутання.

Статтею 1213 ЦК України визначено, що Набувач зобов'язаний повернути потерпілому безпідставно набуте майно в натурі. У разі неможливості повернути в натурі потерпілому безпідставно набуте майно відшкодовується його вартість, яка визначається на момент розгляду судом справи про повернення майна.

Тобто, при зверненні до суду за визнанням договору неукладеним, у разі наявності у минулому факту передачі майна за таким договором. Однією з позовних вимог має бути відшкодування вартості такого майна або повернення його в натурі (у разі можливості). Зазначене обумовлення позовних вимог є важливим в розрізі дотримання судами принципу диспозитивності.

До того ж, особа, яка набула майно або зберегла його у себе без достатньої правової підстави, зобов'язана відшкодувати всі доходи, які вона одержала або могла одержати від цього майна з часу, коли ця особа дізналася або могла дізнатися про володіння цим майном без достатньої правової підстави. З цього часу вона відповідає також за допущене нею погіршення майна. Особа, яка набула майно або зберегла його у себе без достатньої правової підстави, має право вимагати відшкодування зроблених нею необхідних витрат на майно від часу, з якого вона зобов'язана повернути доходи. У разі безпідставного одержання чи збереження грошей нараховуються проценти за користування ними (ст. 1214 ЦК України).

Не дивлячись на те, що, як ми визначили, неукладений договір не є юридичним фактом, не створює юридичних обов'язків, передача майна за таким договором створює. Цікаво, що при «неіснуванні» самого договору, в сторін виникають обов'язки щодо майна, переданого за «неіснуючим» договором. Комічна суперечність зв'язку дій та їхніх наслідків, проте надзвичайно важлива для захисту порушених прав.

Також, важливо зазначити, що ст. 1215 ЦК України визначається перелік безпідставно набутого майна, яке не підлягає поверненню. Ними є:

- заробітна плата і платежі, що прирівнюються до неї, пенсії, допомоги, стипендії, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, аліменти та інші грошові суми, надані фізичній особі як засіб до існування, якщо їх виплата проведена фізичною або юридичною особою добровільно, за відсутності рахункової помилки з її боку і недобросовісності з боку набувача;
- інше майно, якщо це встановлено законом (пенсії, допомоги, стипендії, аліменти тощо).

Перераховані виплати не підлягають поверненню за умови, що особа, яка зробила такі виплати, здійснила їх, по-перше, добровільно, по-друге, за відсутності рахункової помилки з її боку і, по-третє, за відсутності недобросовісності з боку набувача. Тобто, якщо, наприклад, виплата стала наслідком якоїсь іншої помилки платника (помилки у документах тощо), вищеперераховані виплати поверненню не підлягають [51].

Не підлягає поверненню також інше майно, якщо це встановлено законом. Так, наприклад, якщо боржник виконав зобов'язання після закінчення строку позовної давності, таке виконання не підлягає поверненню в силу положень ст. 267 ЦК України.

До того ж так само, як і за положеннями ст. 216 ЦКУ, у статтях 1212 та 1213 ЦКУ також передбачений обов'язок особи повернути потерпілому це майно у натурі. А у разі неможливості повернути в натурі потерпілому

безпідставно набуте майно відшкодовується його вартість, яка визначається на момент розгляду судом справи про повернення майна.

Отже, застосування реституції за фактом визнання договору недійсним можливе лише за наслідками виконання вчиненого правочину, тоді як повернення майна у зв'язку з набуттям без достатньої правової підстави застосовується за відсутності факту вчинення (укладання) такого правочину та у разі визнання правочину недійсним.

Водночас треба пам'ятати, що на відміну від позовів про визнання договорів недійсними, які розглядаються судами як за заявами сторін, так і за власною ініціативою суду, з визнанням договору неукладеним є проблема.

Зміст певної умови договору може бути визначений також шляхом тлумачення договору. Зокрема, якщо справжню волю сторін не можна визначити, виходячи зі значення слів, термінів, понять у тексті договору, то, як випливає з ч. 4 ст. 213 ЦК України, зміст правочину тлумачиться, беручи до уваги мету правочину, зміст попередніх переговорів, усталену практику відносин між сторонами, звичаї ділового обороту, подальшу поведінку сторін, текст типового договору та інші обставини, що мають істотне значення. Таким чином, якщо фактичні обставини справи свідчать, що сторонами взято на себе зобов'язання (договір підписаний сторонами, виконується ними або сторони вчинили дії, що свідчать про прийняття його до виконання), то договір не може бути визнаний неукладеним або недійсним як такий, що не містить певну умову. Такий договір слід вважати укладеним на умовах, що звичайно ставляться до такого виду договорів і які можуть бути визначені в тому числі шляхом тлумачення договору. З аналізу положень ЦК України виникають питання щодо колізій між нормами ЦК України та нормами ГК України [27, с. 739].

Так, відповідно до ч. 3 ст. 180 ГК при укладенні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити предмет, ціну та строк дії договору. Частина 4 вказаної статті визначає, що умови про предмет у господарському договорі повинні визначати найменування (номенклатуру,

асортимент) та кількість продукції (робіт, послуг), а також вимоги до їх якості. Більш того, згідно з ч. 8 вказаної статті, у разі, якщо сторони не дійшли згоди щодо всіх істотних умов господарського договору, такий договір вважається неукладеним (таким, що не відбувся).

Таким чином, неукладені договори не мають наслідків, адже вони є «неіснуючими» та «нечинними», а отже не є юридичними фактами. Водночас, якщо сторони на виконання такого договору здійснили передачу майна, наслідки передачі такого майна регулюються положеннями щодо правовідносин, що виникають при набутті, збереженні майна без достатньої правової підстави.

3.3. Аналіз судової практики щодо визнання договору неукладеним

Як ми визначили раніше, не дивлячись на те, що визнання договору неукладеним не є способом захисту прав, з визначених у ЦК України, судова практика свідчить про інше з огляду на положення ст. 124 Конституції України.

Верховним Судом було досліджено у постанові від 01.08.2018 №910/11560/17 [87]. Так, колегією суддів було встановлено, що Апеляційний господарський суд відхилив аргументи позивача про неукладеність спірного договору, посилаючись на правову позицію Верховного Суду України, викладеною у постанові від 23.09.2015 у справі №914/2846/14 [88], зазначив, що визнання договору неукладеним може мати місце на стадії укладення договору в разі, якщо сторони не досягли згоди з усіх його істотних умов, а не за наслідками виконання договору сторонами. Відтак, враховуючи те, що сторонами спірного договору факторингу вчинялись конклюдентні дії щодо виконання такого правочину, суд апеляційної інстанції дійшов висновку, що такий договір не може бути визнаний неукладеним. Аргументи скажника про неукладеність спірного договору (п. 3.2.6 постанови) правильно відхилені судом апеляційної інстанції в оскаржуваній постанові. При цьому,

суд апеляційної інстанції встановив, що в судовому засіданні представники сторін підтвердили належність підписів уповноважених представників на спірному договорі факторингу та на додатках до нього. Таким чином, за відсутності документів, які б свідчили про зворотне, зважаючи на вчинення дій, спрямованих на виконання спірного договору, суд касаційної інстанції вважає безпідставними доводи скаржника про неукладеність спірного договору, які зводяться до переоцінки обставин справи, що не є компетенцією суду касаційної інстанції з огляду на зазначені вище положення ст. 300 Господарського процесуального кодексу України» [89].

Тепер на практичному прикладі бачимо аргументацію суду про те, що визнати договір неукладеним можна лише на стадії укладення, а не виконання.

Так само Верховний Суд у постанові від 11.05.2018 № 910/8443/17 [90] пояснив, що доводи наведені у касаційній скарзі про те, що додаток N 02 та додаток N 03 до договору є неукладеними з підстав недосягнення сторонами такої істотної умови як ціна непоставленого товару відхиляються колегією суддів, оскільки як встановлено судами попередніх інстанцій як договір так і додатки до нього сторонами виконувалися, в той час як визнання договору неукладеним може мати місце на стадії укладення договору, а не за наслідками його виконання сторонами (така ж правова позиція викладена в постанові Верховного Суду України від 06.07.2016 у справі N 914/4540/14, постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного суду від 29.08.2018р. у справі № 2-4574/11 [91][92]).

Важливим є і дослідження ознак неукладеності договору при розгляді позовів про стягнення заборгованості за відповідним договором.

Так, у справі № 910/22535/16 про стягнення заборгованості за договором перша та апеляційна інстанції задовольнили позов повністю. Проте, Верховний Суд у складі Касаційного господарського суду у своїй постанові від 04.07.2018р. по справі №910/22535/16 встановив, що «... за результатами переговорів відповідно до протоколу N 2 щодо закупівлі послуг

від 22.09.2016 року на виконання вимог Закону України "Про публічну закупівлю" не прийняте рішення про намір укласти договори. Правові наслідки визнання договору неукладеним (таким, що не відбувся) повинні регулюватися нормами глави 83 ЦК України про зобов'язання, які виникають у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави [93].

З огляду на викладене, суди попередніх інстанцій під час розгляду даної справи не з'ясували всіх обставин справи та правової природи спірних правовідносин, а також не визначилися, які норми матеріального права підлягають застосуванню до таких відносин, з огляду на те, що послуги з трансляції радіопрограм надаються на виконання державного замовлення, державне замовлення формується виключно шляхом укладення державного контракту, позивач знав про не укладення державного контракту на відповідні послуги у спірний період та недотримання процедури державної закупівлі.

Також судами попередніх інстанцій не було наведено належного правового обґрунтування розрахунку заявленої до стягнення суми, та розрахунків з яких виходили суди, задовольняючи позов про стягнення грошових коштів, зважаючи на відсутність погодження між сторонами тарифів, які застосовані позивачем у спірні періоди, та відмову від підписання відповідачем актів приймання-передачі наданих послуг у спірні періоди.

...За таких обставин, оскаржені судові рішення не можна визнати законними й обґрунтованими, і тому вони підлягають скасуванню з передачею справи на новий розгляд до суду першої інстанції».

Цікавою є Окрема думка судді Господарського суду Донецької області Матюхіна В.І., що сформована 11.09.2017 р. за результатами розгляду справи № 905/878/17. Суддя зазначив, що Підтверджуючи правомірність висновку колегії суддів про те, що:

- "договір N 7544а від 01.03.2013 р. не містить у собі умов щодо ціни договору";
- "неукладений ... договір є неіснуючим у часі, просторі та по відношенню до невизначеного кола осіб";
- "внаслідок неузгодженості сторонами істотних умов договору, за висновками суду, оспорюваний договір є неукладеним, а неукладена угода не може прикривати іншу угоду";
- "внаслідок неузгодження сторонами істотних умов договору, останній є таким, що не існує, а відтак не може бути визнаний недійсним та припиненим на майбутнє", вважаю, що за таких обставин суд мав не відмовляти у задоволенні позовних вимог у цій частині, а повинен був припинити провадження за відсутності предмету спору (п. 1-1 ч. 1 ст. 80 Господарського процесуального кодексу України) [94].

Слід звернути увагу, що дана позиція була сформована до набрання чинності новими процесуальними законами (тобто, до 15.12.2017р.).

Нині у Господарському процесуальному кодексі відсутнє поняття «припинення провадження у справі». Натомість, за відсутності предмету спору суд закриває провадження (ст. 231 ГПК).

Тобто, в сьогоденнішніх реаліях Окрема думка судді Господарського суду Донецької області звучала б дещо інакше і передбачала б саме закриття провадження у справі.

В будь-якому разі, дана позиція є досить цікавою з точки зору застосування процесуальних норм при розгляді справ про неукладені договори.

Предмет спору – це саме та основна частина спору, з приводу якого суд має постановити рішення. Виходить, що неукладений договір не існує, а тому його неможливо розглядати, з теоретичної точки зору, як предмет спору взагалі. Причому, не важливо, на стадії укладення договору чи після факту виконання.

Щодо договорів, для укладання яких необхідно передати майно, то слід звернутись до ст. 1046 ЦК України договір позики є укладеним з моменту передання грошей або інших речей, визначених родовими ознаками. До відносин за кредитним договором застосовуються положення, що регулюють договір позики, якщо інше не встановлено законом і не впливає із суті кредитного договору.

Отже, договір позики є реальним та вважається укладеним з моменту передання грошей. Сам по собі факт підписання сторонами тексту договору без передання грошових коштів не породжує обов'язку позичальника повернути грошові кошти.

Так, відмовляючи в задоволенні позову банку до Р. про стягнення заборгованості та задовольняючи зустрічний позов Р. до банку про визнання недійсним кредитного договору та договору застави, Київський районний суд м. Одеси у рішенні від 31 травня 2012 року, з висновками якого погодився Апеляційний суд Одеської області в ухвалі від 14 листопада 2012 року, виходив із того, що банк не виконав істотних умов кредитного договору та не передав їй грошові кошти, передбачені умовами договору. Оскільки кредитний договір є недійсним, підстав для стягнення заборгованості немає. Внаслідок недійсності основного зобов'язання недійсним є договір і про його забезпечення. Ухвалою Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05 червня 2013 року (провадження за касаційною скаргою № 6-9999св13) скасовано рішення Київського районного суду м. Одеси від 31 травня 2012 року та ухвалу Апеляційного суду Одеської області від 14 листопада 2012 року з направленням справи на новий розгляд. Скасовуючи ці судові рішення, ВССУ виходив із того, що згідно ч. 2 ст. 640 ЦК в разі, якщо відповідно до акта цивільного законодавства для укладення договору необхідні також передання майна або вчинення іншої дії, договір є укладеним з моменту передання майна або вчинення певної дії [95]. Таку ж думку висловив Верховний суд України, приймаючи постанову у справі №6-50цс16 від 24.02.2016р. [96].

Слід звернути увагу на той факт, що судам необхідно брати до уваги висновки судів щодо неукладеності договорів, навіть якщо такі не зачіпали предмет спору. Тобто, якщо дане питання не входило до предмету спору, воно не потребує додаткового доведення, якщо його дослідженням суд займався при вирішенні спору по суті.

Так, наприклад, 23.01.2018 р. у справі № 316/3022/14-ц Касаційним цивільним судом у складі Верховного суду України [97] було досліджено, що рішенням Енергодарського міського суду Запорізької області від 22.04.2015 р., яке набрало законної сили, у справі №316/237/15-ц [98] встановлено, що кредитний договір не укладено у зв'язку з не досягненням згоди сторін з усіх істотних умов договору. Доводи сторони про преюдиціальність встановленої рішенням суду обставини щодо неукладення спірного кредитного договору судом першої інстанції не прийняті до уваги, оскільки визнання договору неукладеним не було предметом розгляду суду, а тому не може бути обов'язковим при розгляді спору про стягнення заборгованості. З такою позицією місцевого суду погодився і апеляційний суд, зазначивши також, що висновки Енергодарського міського суду щодо неукладеності кредитного договору, викладені у рішенні від 22 квітня 2015 року, не є преюдиціальними, оскільки правові висновки суду і встановлені ним обставини не є тотожними поняттями. Однак наведені правові позиції судів першої та апеляційної інстанцій у даній справі були визнані помилковими касаційною інстанцією.

Слід зазначити, що преюдиція – це встановлене процесуальним законом правило (нетиповий нормативний припис) звільнення від доказування обставин, встановлених в мотивувальній частині рішення суду у цивільній, господарській, адміністративній справі, при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. Нормативний вплив преюдиції зумовлює системну преюдиціальність судових актів. Преюдиціальний характер мають рішення

суду як першої (у тому числі заочне), так апеляційної і касаційної інстанцій [99][100].

Відповідно до частини третьої статті 61 Цивільного процесуального кодексу України в редакції до 15.12.2018р. [101], обставини, встановлені судовим рішенням, зокрема у цивільній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. Факт неукладення кредитного договору є обставиною, встановленою судовим рішенням у цивільній справі, у якій брали участь зазначені сторони. Отже ця обставина має преюдиціальне значення для даної справи, тобто вона вважається встановленою, такою, що не потребує нового доведення.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У випускній кваліфікаційній роботі викладено теоретичні та практичні підходи до правового регулювання суспільних відносин в частині недійсності та неукладеності договорів. Виходячи із наведених у роботі наукових положень, аналізу законодавства України та актуальної судової практики, сформовано наступні висновки:

1. Сутність договору полягає у регулюванні та забезпеченні реалізації суспільних відносин та потреб. Договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом (в тому числі в електронному вигляді). Договори, укладені із порушенням норм законодавства є недійсними і поділяються на два типи: нікчемні та оспорювані. Нікчемні договори прийнято називати абсолютно недійсними, адже вони одразу були укладені з порушенням законодавства і не потребують додаткового визнання недійсним. Оспорювані ж правочини є відносно недійсними, адже визнаються такими лише в судовому порядку. До цього моменту вони є правомірними та «відносно законними».

2. Законодавством не встановлено вичерпного переліку підстав визнання договору недійсним (в розрізі оспорюваних правочинів). Це дає надзвичайно широке коло повноважень судовій гілці в плані впливу на спірні відносини. Підставами визнання правочину недійсним, крім визначених законом, є різні прояви недобросовісності сторін договору (крім неналежного виконання договору), умови його укладення та сфера використання.

3. Недійсний договір не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. Загальним правилом наслідків недійсності правочинів є двостороння реституція - у разі недійсності правочину кожна зі сторін зобов'язана повернути іншій стороні у натурі все, що вона отримала від виконання цього правочину. У разі неможливості повернути отримане в натурі внаслідок вживання, використання майна, виконання роботи або з

інших причин повинна відшкодовуватись його вартість у грошових коштах за цінами, які існують на момент відшкодування, якщо інші особливі умови або особливі правові наслідки окремих видів недійсних правочинів не встановлені законом. Тобто, при двосторонній реституції сторонами повертається все виконане ними відповідно до правочину. У випадку, якщо договір укладався під впливом обману, свідомого порушення законодавства з боку однієї сторони тощо, відшкодовується додатково моральна шкода та завдані матеріальні збитки. Додатковими наслідками можуть бути, наприклад, передбачене статтями 225-228, 229-233 ЦК України накладення на особу, яка своїми діями сприяла укладенню правочину (вводила в обману, застосовувала насильство, користувалася тяжкими обставинами тощо) відповідальності у вигляді відшкодування збитків та моральної шкоди, в деяких ситуаціях, відповідно до законодавства – збитків у подвійному розмірі та моральної шкоди.

4. Неукладеним є договір, сторони якого не дійшли згоди щодо істотних умов. Тобто, неукладений договір свідчить про те, що між сторонами договору не виникло бажаного договірного правовідношення та відповідного правового результату. Неукладений договір фактично не існує та не створює сам по собі жодних юридичних наслідків. Загалом, термін «неукладений договір» є досить часто використовуваним, проте все ще не має офіційно закріпленого та цілісно розкритого значення. Така ситуація може ускладнити загальну практику договірних правовідносин. Неукладені договори не мають наслідків, адже вони є «неіснуючими» та «нечинними», а отже не є юридичними фактами. Водночас, якщо сторони на виконання такого договору здійснили передачу майна, наслідки передачі такого майна регулюються положеннями щодо правовідносин, що виникають при набутті, збереженні майна без достатньої правової підстави. У більшості випадків неукладені договори досліджують через недійсні, деякі вчені навіть прирівнюють дані поняття. Проте, переважна кількість науковців

розглядають дані поняття як окремі та незалежні. Ми вважаємо, що неукладені та недійсні договори є різними правовими категоріями.

5. Судам, при вирішенні питань з приводу визнання правочинів недійсними слід дотримуватись практики вищих інстанцій та офіційних роз'яснень Верховного суду для запобігання неоднакового застосування норм права при вирішенні подібних справ. Таким чином, система буде функціонувати однаково злагоджено, судові рішення не суперечитимуть одне одному. Також, правильно визначений судом вид недійсного правочину при постановленні рішення попередить подальшу зміну або скасування цього рішення судами вищих інстанцій та сприятиме підвищенню авторитету судової влади. Розмежування нікчемного та оспорюваного правочину є важливим для захисту порушених прав та інтересів, зокрема для обрання способу їх захисту із застосуванням необхідних вимог законодавства. Більше того, як ми визначили, ч. 2 ст. 215 та ч. 5 ст. 216 ЦК України надає судам велике коло повноважень у порушенні принципу диспозитивності та розгляду справи виключно в межах позовних вимог. Відтак, як було започатковано Верховним судом у своїй практиці, суди мають можливість констатувати про нікчемність правочину незалежно від заявлених вимог та застосовувати наслідки нікчемності за власний розсуд.

6. Проблема неоднакового застосування норм права часто зустрічається при розгляді судами справ про визнання договорів недійсними або неукладеними. Це зумовлено, зокрема, відсутністю чіткого розмежування зазначених категорій договорів у законодавстві, а роз'яснення Верховного суду України та Вищого господарського суду України є вже досить застарілим (Постанова Пленуму Верховного суду України “Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними” від 06.11.2009 № 9, Постанова Пленуму Вищого господарського суду “Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними” від 29.05.2013 № 11) в умовах динамічного розвитку договірних відносин та недостатнім для специфік спорів, що виникають сьогодні. Крім того, в

умовах судової реформи в Україні на зміну зазначеним судовим установам прийшла нова структура касаційної інстанції, було прийнято нові редакції процесуальних кодексів, а отже, існує потреба у прийнятті новими касаційними судовими інстанціями роз'яснення з приводу питання, що розглядається у даній роботі. Також, для забезпечення єдності судової практики апеляційним судам, суду касаційної інстанції слід регулярно проводити відповідні аналізи, узагальнення, виявляти допущені судами помилки у застосуванні норм права, а також регулярно проводити навчання суддів, висвітлювати ці питання на семінарах, конференціях, лекціях.

7. Визнання договору недійсним та неукладеним є способом захисту особами своїх порушених прав у судовому порядку. З метою вдосконалення чинного законодавства України та практичного застосування відповідних норм в процесі визначення правових підстав та застосування правових наслідків визнання договорів недійсними та неукладеними, сформульовано пропозиції щодо внесення змін до нормативно-правових актів, наприклад:

- доповнити ст. 16 Цивільного кодексу України таким способом захисту прав, як визнання договору неукладеним;
- сформулювати підстави, за яких правочин може бути визнано неукладеним та ввести нову статтю 215-1 «Неукладеність правочину» у параграфі 2 Глави 16 Цивільного кодексу України;
- доповнити параграф 2 Глави 16 Цивільного кодексу України статтею 215-2, відповідно до якої суд має повноваження разом з визнанням договору неукладеним та у випадку, коли сторона такого договору вчинила певні дії щодо його виконання, самостійно вирішувати питання про застосування положень Глави 83 Цивільного кодексу України «Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави». У разі неможливості застосування зазначених положень (випадки, коли договір передбачає користування майном або надання послуг), сторона, на користь якої виконувались відповідні послуги або якій передавалось у користування майно, має відшкодувати вартість одержаного;

- Главу 20 «Господарські договори» Господарського кодексу України доповнити статтею, яка відсилатиме до відповідних норм Цивільного кодексу України з питання підстав та правових наслідків визнання договорів недійсними та неукладеними;

- актуалізувати Постанову Пленуму Верховного суду України “Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними” від 06.11.2009 №9 та Постанову Пленуму Вишого господарського суду “Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними” від 29.05.2013 № 11 шляхом прийняття Верховним Судом нових постанов та роз’яснень.

Зазначені пропозиції матимуть позитивний вплив на розвиток практики виокремлення підстав та правильного застосування наслідків визнання договорів недійсними та неукладеними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чернега А. П. До поняття договору у сфері господарських відносин / А. П. Чернега // Часопис Київського університету права. - 2010. - № 2. - С. 197-201.
2. Стефанчук Р. Перспективи договірної регуляції особистих немайнових відносин / Р. Стефанчук // Право України. - 2012. - № 9.
3. Отрадна О. Договори між суб'єктами деліктних зобов'язань: принципи, можливості, межі / О. Отрадна // Право України. - 2012. - № 9.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
5. Каллаур І. Поняття договору у новому Цивільному кодексі України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.univer.km.ua/visnyk/236.pdf>.
6. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
7. Апаров А. Юридична природа поняття господарського договору: огляд наукових і нормативних підходів / А. Апаров, О. Онищенко // Підприємництво, господарство і право. - 2016. - № 10. - С. 42-46. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_10_9.
8. Про затвердження Правил бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України: Постанова Національного банку України від 27.02.2018 №17 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017500-18#n13>.
9. Резніченко С.В., Чумаченко Л.В. Еволюція договору та його роль у цивільно-правових відносинах / С.В. Резніченко, Л.В. Чумаченко // Юридичний вісник Причорномор'я. - 2011. - № 3. – С. 214-223.
10. Борисова В.І. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова - Х.: Право. - 2011. - Т. 2. - 816 с.

11. Александров Н.Г. До питання ролі договору в правовому регулюванні суспільних відносин / Н.Г. Александров // Вчені записки ВШОУ. М.: Юридичне видання Міністерства юстиції СРСР, 1946. - Вип. У1. - С. 60-83.

12. Потопальський С.С. Правове регулювання, поняття та суть договору і його недійсності / С.С. Потопальський // Приватне право і підприємництво. - 2006. - вип. №5 - С. 111- 117.

13. Постанова Верховного суду України від 13.04.2016р. у справі № 6-1528цс15 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57731753>.

14. Конституція України від 28 червня 1996 р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

15. Жеков В.І. Правочини, які порушують публічний порядок за цивільним законодавством України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / В.І. Жеков // Одес. нац. юрид. акад. - О., 2006. - 20 с.

16. Крат В. І. Недійсність договору: законодавче регулювання та види / В. І. Крат // Проблеми законності. - 2017. - Вип. 138. - С. 8-16. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2017_138_3.

17. Крат В. І. Застосування позовної давності у сфері недійсності правочинів: аналіз судової практики / В. І. Крат // Проблеми законності. - 2016. - Вип. 134. - С. 15-23. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2016_134_4.

18. Застосування судами цивільного і цивільного процесуального законодавства. Серія «Бібліотека судді». - К.: Ін Ю 2002.

19. Гримм Д. Д. Лекции по догме римского права / Д. Д. Гримм. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://legalns.com/download/books/lib/roman-law/book-001.pdf>.

20. Спасибо-Фатєєва І. В. Нікчемні правочини та їх наслідки / І. В. Спасибо-Фатєєва // Вісник господарського судочинства - 2004. - № 2. - С. 178–184.
21. Цивільне право : підручник : у 2-х т. / [В. І. Борисова, Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін.]; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького - Х., 2011. - Т. 2. - 815 с.
22. Гутников О.В. Недействительные сделки в гражданском праве. Теория и тактика оспаривания: монограф. / О.В. Гутников. - М.: Бератор - Прес. 2003. - 576 с.
23. Гольмстен А. Х. Учение о праве кредитора опровергать юридические акты, совершенные должником в его ущерб, в современной юридической литературе / Гольмстен А. Х. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/2258629/>.
24. Євміна І. Поняття «недійсність правочину» у сфері господарювання / І. Євміна // Підприємництво, господарство і право. - 2014. - № 12. - С. 32-35.
25. Новицкий И. Б. Сделки. Исковая давность / И. Б. Новицкий. // - М., 1954. - 67 с.
26. Загородній С.А. Визнання договору неукладеним як спосіб захисту цивільних прав та інтересів судом / С. А. Загородній // Харківський національний університет внутрішніх справ. Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ : зб. наук. пр. / Харків. нац. ун-т внутр. справ. - Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. - 2017. Вип. 2 (77). – С. 198-205.
27. Полченко С.С. Неукладений договір за законодавством України / С.С. Полченко // Форум права. - 2010. - № 4. – С. 736-740.
28. Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними : Постанова Пленуму Вищого Господарського Суду України від 29.05.2013 р. № 11 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13>.

29. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 № 161-XIV [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14>.

30. Бахаєва А. С. Воля та волевиявлення як умови дійсності правочину / А. С. Бахаєва // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. - 2017. - Вип. 2. - С. 183-189. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2017_2_24.

31. Бутрин-Бока Н. Щодо питання про умови дійсності правочинів з приводу відчуження корпоративних прав / Н. Бутрин-Бока // Актуальні проблеми правознавства. - 2016. - Вип. 2. - С. 94-98. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2016_2_19.

32. Подоляк С.А. Неукладеність господарських договорів - погляд зблизка / С.А. Подоляк // Часопис Київського університету права. - 2009. - №2 – С. 151-154.

33. Беяневич О. А. Господарський договір та способи його укладення: навч. посіб. /О. А. Беяневич. - К. : Наук. думка, 2002. - 164 с.

34. Подоляк С. А. Господарський договір та його юридичні конструкції - недійсність, нікчемність, неукладеність - в сучасних умовах / С. А. Подоляк // Часопис Київського університету права. - 2009. - № 3. - С. 146-149.

35. Цивільне право України. Особлива частина: підручник / за ред. О. В. Дзери, вид. третє. - К. Юрінком Інтер, 2010. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://pidruchniki.com/1657072249700/pravo/tsivilne_pravo_ukrayini_osobлива_chastina.

36. Пономарьова Т. Окремі аспекти правової природи недійсних та неукладених договорів / Т. Пономарьова // Підприємництво, господарство і право. - 2016. - № 11. - С. 44-47. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_11_10.

37. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19>.

38. Подоляк С.А. Правові підстави та наслідки визнання господарських договорів недійсними та неукладеними в Україні: дис...канд..юр. наук: спец. 12.00.14/ Подоляк С.А.; НАН України, Київський ун-т права. - К., 2010. - 172 с.

39. Про страхування: Закон України від 07.03.1996р. №85/96-ВР [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>.

40. Бородавський С.О. Визнання правочину недійсним: компетенція суду / С. О. Бородавський // Часопис цивільного і кримінального судочинства - 2016. - № 1. – С. 131-148.

41. Грицик А. С. Аналіз судової практики щодо визнання шлюбних договорів недійсними / А. С. Грицик // Цивілістична процесуальна думка. - 2016. - № 4. - С. 21-24. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tsprv_2016_4_7.

42. Постанова Верховного суду України 23.05.2011р. по справі № 6-10цс11 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/16571723>.

43. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 9.10.2018р. у справі № 910/2062/18 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77044230>.

44. Постанова Верховного Суду від 31.10.2018р. у справі № 539/597/17 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77521197>.

45. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

46. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII у редакції від 15.12.2018р/ [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-12>.

47. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII у редакції до 15.12.2018р [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-12>.

48. Цивільне право України: навч. посіб. / Є.О. Харитонов, О.І.Харитонova, О.В. Старцев. - К. : Істина 2011. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу : www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.

49. Давидова І. В. До питання про недійсність правочинів, вчинених без дозволу органу опіки та піклування / І. В. Давидова // Часопис цивілістики. - 2017. - Вип. 22. - С. 51-55. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2017_22_12.

50. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19>.

51. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). - Т. 7: Загальні положення про зобов'язання та договір / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. - Серія «Коментарі та аналітика» - Харків: ФО-П Лисяк Л. С., 2012. - 736 с.

52. Мукоїда Р. В. Деякі питання дійсності договорів у випадку встановлення фіктивності контрагентів або ведення ними фіктивного підприємництва / Р. В. Мукоїда, А. А. Аносенков // Південноукраїнський правничий часопис. - 2016. - № 2. - С. 122-126. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2016_2_35.

53. Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними : Узагальнення Верховного Суду України від 24.11.2008 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-08>.

54. Господарське право : навч. посіб. / Д.В. Задихайло, В.М. Пашков, Р.П. Бойчук та ін. ; за заг. ред. Д.В. Задихайла, В.М. Пашкова. - Х. : Право, 2012. - 696 с.

55. Постанова Верховного суду від 26.09.2018 у справі № 602/863/16-ц [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76886462>.

56. Постанова Верховного суду від 06.06.2018 у справі № 301/1583/16ц [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74777160>.

57. Постанова Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду від 13.06.2018р. по справі 755/6025/15-ц [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75319649>.

58. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду від 17.10.2018 у справі № 648/739/17 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77390012>.

59. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду від 10.10.2018 у справі № 466/3470/15 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77389841>.

60. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду від 11.10.2018 у справі № 576/566/16-ц [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77285923>.

61. Постанова Верховного суду України від 16.12.2015р. у справі №62766цс15 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54513238>.

62. Постанова Верховного суду України від 29.02.2016р. у справі № 6-50цс16 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56128584>.

63. Потопальський С. С. Підстави та наслідки недійсності договорів (на матеріалах практики господарських судів): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Потопальський С. С.; НАПрН України, НДІ приватного права і підприємництва. - К., 2007. - 197 с.

64. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009р. №9 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/63fc4792a8d4179ec225767400449588?OpenDocument>.

65. Рішення Іршавського районного суду у справі №301/2539/14-ц від 15.11.2014 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41386383>.

66. Рішення Апеляційного суду Закарпатської області у справі №301/2539/14-ц від 15.11.2014 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42657199>.

67. Васіна Т.Ю. Відмінність оспорюваних та нікчемних правочинів / Т.Ю. Васіна // Київ:Київ. нац. торг.-екон. Ут.-т, 2018 - ч. 2. - С. 7-12.

68. Рішення Дніпровського суду м. Кева у справі №755/1163/16-ц від 16.03.2017 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65719471>.

69. Ухвала Апеляційного суду м. Києва Кева у справі №755/1163/16-ц від 16.03.2017 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67440389>.

70. Прилуцький Р.Б., Зерниченко А.А. Щодо проблеми визнання господарських договорів недійсними / Р.Б. Прилуцький, А.А. Зерниченко//

Юридична наука № 2/2014. - 2013- [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...

71. Постанова Вищого господарського суду України у справі №909/565/16 від 11.10.2017 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69518724>.

72. Постанова Верховного Суду від 16.01.2018 № 910/23149/16 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71675258>.

73. Постанова Верховного Суду від 05.04.2018 року у справі № 405/20/15-ц [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73304618>.

74. Постанова Верховного Суду України від 25.12. 2013 р. у справі № 6-78цс13 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36475622>.

75. Рабинович Н.В Недействительность сделок и ее последствия / Рабинович Н.В. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1960. - 171 с.

76. Загородній С.А. Визнання договору неукладеним як спосіб захисту цивільних прав та інтересів судом / С. А. Загородній // Харків. нац. ун-т внутр. справ. - 2017. Вип. 2 (77). – С. 198-205.

77. Трубаков Є. О. До питання про правову природу неукладеного договору / Є. О. Трубаков // Право і суспільство. - 2015. - № 5(2). - С. 60-66. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5%282%29__14.

78. Красавчиков О. А. Категории науки гражданского права. Избранные труды: в 2 т. - Т. 2. - М.: Статут, 2005. - 494 с.

79. Постанова Верховного Суду України від 06.07.2015 у справі № 3-399гс15 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: [<http://reyestr.court.gov.ua/Review/46570843>].

80. Постанова Пленуму Верховного Суду України Про судову практику розгляду справ про визнання правочинів недійсними від 06.11.2009

№ 9 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>.

81. Кучерук Н. Недійсність договорів оренди: окремі аспекти судової практики / Н. Кучерук // Юридична газета онлайн. - 2016. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/nediysnist-dogovoriv-orendi-okremi-aspekti-sudovoyi-praktiki-.html>.

82. Постанова пленуму Верховного Суду України від 23.09.2015р. у справі № 914/2846/14 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: [www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/.../3-502gc15.doc].

83. Левичев С. В. Правовая природа незаключенных договоров / С.В. Левичев // Актуальные проблемы гражданского права: сб. ст. Вып. 12/ под ред. О. Ю. Шиловцова. - М.: Норма, 2008. - С. 215-241.

84. Кот А. А. Способы защиты участников договорных отношений / А.А. Кот // Альманах цивилистики: сб. ст. Вып. 1/под ред. Р. А. Майданика. Киев: Правова єдність, 2008. - С. 137-148.

85. Подоляк С.А. Неукладеність господарських договорів - погляд зблизька / С.А. Подоляк // Часопис Київського університету права. - 2009. - № 2. - С. 151-154.

86. Черняк Г. М. Проблема розмежування конструкцій недійсних та неукладених договорів / Г.М. Черняк // Вісник Донецького національного університету. Сер. В: Економіка і право. - 2011. - Вип. 1, т. 2. - С. 518-520.

87. Новинський О. Правові наслідки недотримання істотних умов договору / О. Новинський // Юридична Газета №35-36. - 2015. - №35-36. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://plp.kiev.ua/ua/publications/221-pravovi-naslidki-nedotrimannya-istotnikh-umov-dogovoru>.

88. Постанова Верховного суду від 01.08.2018 у справі №910/11560/17 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75757034>.

89. Постанова Верховного Суду України від 23.09.2015 у справі №914/2846/14 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: [<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43244572>].

90. Постанова Верховного суду від 11.05.2018 по справі № 910/8443/17 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74411181>.

91. Постанова Верховного Суду України від 06.07.2016 у справі N 914/4540/14 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51652584>].

92. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного суду від 29.08.2018р. у справі № 2-4574/11 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76349734>.

93. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного суду від 04.07.2018р. по справі №910/22535/16 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75110255>.

94. 85. Окрема думка судді Господарського суду Донецької області Матюхіна В.І. від 11.09.2017 р. по справі № 905/878/17 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69504772>.

95. Ухвала Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.06.2013р. провадження № 6-9999св13 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31727865>.

96. Постанова Верховного суду України у справі від 24.02.2016р. №6-50цс16 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: [<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56128584>].

97. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного суду України від 23.01.2018р. № 316/3022/14 [Електронний ресурс] // Єдиний

державний реєстр судових рішень. - Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71779878>.

98. Рішення Енергодарського міського суду Запорізької області від 22.04.2015 р. у справі № 316/237/15-ц [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. -

Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43714831>.

99. Масюк В. В. Презумпції і преюдиції в цивільному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / В. В. Масюк. - Х., 2010. - 20 с.

100. Белкін Л. М. Використання господарських преюдицій при вирішенні податкових спорів / Л. М. Белкін // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. - 2016. - № 3. - С. 123-132. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2016_3_22.

101. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV у редакції до 15.12.2018р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20171215>.